

Magyarország helye a francia és a porosz külpolitikában 1867–1868-ban*

Az 1867. év a német, az osztrák és a magyar történelemnek egyaránt emlékezetes, nagy esztendeje. Miközben a Majna folyótól északra fekvő államok Északnémet Szövetség néven föderációba tömörültek, a Habsburg Monarchia területén hasonlóképp nagy horderejű változások mentek végbe. Az uralkodó 1867. február 17-én Andrássy Gyulával az élen kinevezte a felelős magyar minisztériumot, az országgyűlés május 29-én becikkelyezte az új közjogi struktúrát megteremtő 1867. évi XII. törvénycikket, a miniszterelnök pedig június 8-án Budán Ferenc József fejére helyezte a magyar királyi koronát. A németek számára 1867 jelentőségét hamar beárnyékolta egy újabb, még jelentősebb dátum, a Monarchia nemzeteinek azonban fél évszázadra keretül szolgált az, ami ebben az esztendőben kialakult.

A kortársak és a történészek kiegyezésnek nevezték és nevezik mindazt, ami 1867-ben történt, a találó kifejezés azonban inkább az ide vezető utat érzékelteti, a változás belső tartalmára nem világít rá. A későbbiek szempontjából pedig ennek volt igazi jelentősége. Az eddigi Ausztria helyett immár Osztrák–Magyar Monarchia nevet viselő államalakulat ugyanis közjogi struktúráját tekintve Európa valamennyi államától különbözött. Elütött a centralizált modelltől, a francia mintától csakúgy, mint az oroszától, de a szövetségi típustól is, annak az alkotóelemek egyenjogúságát respektáló svájci mintájától csakúgy, mint a porosz túlsúlyt megtestesítő némettől. Még valamennyire az 1814. évi unió eredményeként létrejött svéd–norvég berendezkedésre hasonlított, de ezzel szemben is sajátos vonásai álltak előtérben.

A kiegyezéssel létrehozott államrendszer egyedi mivolta abban állott, hogy Ciszlajtánia (hivatalos nevén a „birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok” együttese), illetve Magyarország belpolitikai tekintetben teljes önállóságot nyert, ugyanakkor az államélet fontos attribútumai közül a külügy, a hadügy, valamint a kettőre vonatkozó pénzügy közös ügynek ismertettek el. A közös tárcák vezetésére — minden parlamenti befolyás nélkül — az uralkodó nevezett ki minisztereket, ezek azonban nemcsak neki, hanem a parlamentáris testületeknek is felelősséggel tartoztak. A három közös miniszter a törvény szerint nem alkotott közös vagy központi kormányt, de lényegében ilyen hatáskört gyakorolt az osztrák és a magyar miniszterelnök részvételével üléselő *közös minisztertanács*. Ennek a testületnek a rendszeres feladata a közösügyi költségvetés előkészítése volt, de a helyzetből adódóan a külpolitika és hadügy legfontosabb kérdéseiben is döntött, illetve kezdeményezett.

* A szerző a tanulmány elkészítéséhez szükséges külföldi levéltári kutatásokat az OKTK Magyarországtudományi Főirány támogatásával végezte.

A közös tárcák költségvetését a két országrész országgyűléseiből kikülönített és külön üléselő hatvan-hatvan tagú testület (*delegáció*) vitatta meg és hagyta jóvá. A költségvetési vita a küldötteknek lehetőséget adott arra, hogy a külpolitika és hadügy érdemi kérdéseiben véleményt nyilvánítsanak, és mivel a költségvetés megszavazása tőlük függött, és a miniszterek nekik is felelősséggel tartoztak, a delegációk végeredményben a parlamenti ellenőrzés funkcióját is gyakorolták.

A birodalmi jellegű közös ügyek mellett a Monarchia két országa között határidős, közös ügyeket is megneveztek, amelyekben a két félnek tízévenként kellett újabb megállapodásra jutnia. A két ország közös ügyeinek ez az aprólékos, de meglehetősen bonyolult rendezése már a kortársaknak is sok élcelődésre adott alkalmat, és a dualista államot gúnyosan „felmondásig szóló Monarchia”-nak nevezték.¹

A dualista rendszer bonyolult belső és külső erők összehatásának köszönhető lett-jöttét, de végső soron abból az egyszerű matematikai tényből következett, hogy a soknemzetiségű Monarchián belül egyik etnikum sem rendelkezett döntő számbeli túlsúllyal, és hogy az osztrák mellett a magyar volt viszonylag a legerősebb. A matematikai logika a Monarchia mindkét felében, így Magyarországon is hasonló konklúzióra vezethetett. A kiegyezés éveiben a mintegy hatmillió magyarországi népességének csupán negyven százalékát tette ki, a többi megoszlott a németek, szlovákok, románok, kárpátukránok, szerbek és horvátok között. A nemzetiségek ekkor még respektálták a magyar területi integritást, de azt összekapcsolták a különböző szintű területi autonómiák kialakítására vonatkozó igényeikkel.

A nemzetiségi kérdés magyarországi megoldása azonban nem igazodott a kiegyezés mintához, és a számtani arányok nem érvényesültek. (Majd amikor ötven év múlva érvényesülnék, egészen más megoldásra vezetnek.) A magyar kormány és az országgyűlés határozott centralizációs elgondolásokat juttatott kifejezésre és mindenféle helyi autonómiát elutasított. A szigorú központosítástól csupán Horvátország esetében tekintettek el, és az 1868. évi magyar–horvát kiegyezés értelmében a korábban is rendi különállással rendelkező Horvátország–Szlavóniát belpolitikai önállósággal ruházták fel. A nemzetiségek törekvéseit abból a megfontolásból vetették el, hogy Magyarországon csak egy politikai nemzet létezik, a magyar, és ezzel a doktrínával az ország területi autonómiákra való felbontása, Horvátországot leszámítva, összeegyeztethetetlen. A nemzetiségek kollektív politikai egyéniségének elutasítása ugyanakkor nem zárta ki, hogy nyelvi-kulturális individualitásukat elismerjék. Már csak azért sem, mert az ország minden lakóját, bármely nemzetiséghez tartozott is, egyenjogú állampolgárnak tekintették.

Az országgyűlés Magyarország soknemzetiségű mivoltával úgy vetett számot, hogy a nemzetiségi egyenjogúságot törvénybe iktatta. Az erről szóló 1868. évi XLIV. törvénycikk a nyelvhasználatot a kor szellemén felülemelkedő liberális nagyvonalúsággal szabályozta.

A nemzetiségi törvény természetesen nem elégítette ki a területi autonómiára törekvő nemzetiségi politikusokat, és a merev centralizáció valóban nem egyezett a

1 Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914–1918). Eingeleitet und zusammengestellt von Miklós Komjáthy. Bp. 1966. 16–19.

soknemzetiségű ország etnikai struktúrájával. Ha számításba vesszük azonban, hogy Európában ekkoriban, Svájcot és Ausztriát leszámítva, sehol nem szabályozták törvényileg a nemzetiségek jogait, sőt majdnem mindenütt, így Franciaországban, Németországban és Oroszországban a rögeszmés nyelvi uniformizálás érvényesült, és rendeletileg tiltották a nemzetiségi nyelvhasználatot, akkor a nemzetiségi egyenjogúságról szóló magyar törvényt példamutató megoldásnak kell tekintenünk.

Az új közjogi struktúra létrehozása után, a nemzetiségi kérdés rendezésével párhuzamosan, a modern polgári államrendszer kialakítása is végbement. Az országgyűlés által elfogadott törvények egyik csoportja a jog és az igazságszolgáltatás reformját célozta. A törvények kimondták az állampolgárok törvény előtti egyenlőségét, elválasztották az igazságszolgáltatást a közigazgatástól, előírták a bírák jogi képzettségét, kimondták a bírák függetlenségét, a büntetőjogi gyakorlatból pedig törölték a feudális ítélezési gyakorlat kirívó embertelenségeit. A törvények másik csoportja a közigazgatás korszerűsítését volt hivatva szolgálni. A nemesi vármegye, a magyar rendi alkotmányosság sajátos képződménye, hagyományosan autonómiával rendelkezett, és a központi hatalom mellett egyfajta legislatív és végrehajtó jogkört gyakorolt. A törvények harmadik csoportja a közoktatás, valamint a vallás- és egyházügyek korszerűsítését szolgálta. A népiskolai törvény bevezette az általános tankötelezettséget, az iskolákat állami felügyelet alá helyezte, és kimondta, hogy minden növendék anyanyelvén nyerjen oktatást. A vallásügyi törvény a keresztény felekezetek vonatkozásában kimondta a teljes egyenjogúságot, egy másik törvény pedig a zsidók polgári és politikai egyenjogúságát biztosította. Végezetül említést kell tenni arról, hogy a véderőtörvény, miközben felállította a magyar honvédséget, az általános hadkötelezettséget az ország minden lakójára kiterjesztette, és ezzel a polgári jogegyenlőség elvét a hadügy területén is érvényesítette.

A testület, amely a fentebb ismertetett törvényeket megszavazta, Pesten ülésezett és *népképviseleti országgyűlésnek* nevezte magát. Kissé eufemisztikus módon, mert hiszen az össznépesség hat százaléka (a felnőtt férfilakosság huszonöt százaléka) minősült csupán választónak. A képviseleti intézmény jellegét azonban ez a körülmény nem befolyásolta.

A parlament legerősebb csoportosulása, kétszázötven képviselővel, a *Jobbközép*, a korabeli elnevezést használva a *Deák-párt* volt. A párt nem adott ki programot, nézeteit a feliratokban és az országgyűlési vitákban fogalmazta meg. Karakterisztikuma abban állott, hogy ragaszkodott az Ausztriával való együttéléshez és annak 1867-ben kialakított formájához: Magyarországnak a Birodalmon belüli különállásához, a külügy, valamint a hadügy közösségéhez. A kor nagy személyiségei tartoztak ide, olyanok, mint Andrássy Gyula és Eötvös József, de mindenekelőtt a névadó: a reformkori és negyvennyolcas folytonosságot szimbolizáló Deák Ferenc. Az ellenzék száz képviselője Tisza Kálmán mögé sorakozott, és *Balközépnak* vagy *Tisza-pártnak* nevezte magát. A párt eredetileg a kiegyezés lojális ellenzékének nyilvánította magát, de aztán az 1868-ban kiadott bihari pontokban visszautasította a közösügyes berendezkedést, és az önálló külügy és hadügy visszaállítását hirdette meg. Az Ausztriával való teljes szakítást mindamellett nem kívánta, és az uralkodó személyének közösségét — vagyis a két ország közötti perszonális uniót — továbbra

is elismerte. A horvátországi pártalakulás a magyarországi tükörképe volt, és közjogi alapon, a magyar–horvát kiegyezéssel kapcsolatban elfoglalt álláspont szerint ment végbe. A magyarországi nemzetiségek pártjai, azon túl, hogy a nemzetiségi törvény revízióját szorgalmazták, hasonlóképp valamelyik magyar párt közjogi álláspontját tették magukévá.²

*

A Monarchiában és Magyarországon 1867 folyamán végbemenő fejlemények: a felelős magyar kormány kinevezése, a kiegyezési törvény parlamenti vitája és a királykoronázás, úgyszintén a kiegyezést követő magyarországi törvénykezés felkeltették a külországok figyelmét, és a hatalmak Bécsben működő követei, valamint a külügyi hivatalok sűrűn véleményt mondtak a történekről. Nem volt közömbös számukra, hogy a végbement belső átalakulás erősíti-e, avagy gyengíti-e a Monarchia nemzetközi pozícióját, de az sem, hogy az milyen befolyást gyakorol a soknemzetiségű állam külpolitikai irányvételére. Különösen a francia és a német diplomácia mutatott nagy érdeklődést, minthogy további terveikben a Monarchia változatlanul helyet kapott.

A bécsi francia nagykövetség élén 1861 novemberétől Gramont herceg állott, az a diplomata, aki a Poroszországgal szembeni erőpolitika első számú reprezentánsának számított. Meggyőződése volt, hogy a formálódó német egység rendkívüli veszélyeket rejt magában Franciaország biztonságára nézve, ezért semmilyen eszközt nem vetett el, amely ennek a veszedelmesnek ítélt folyamatnak a feltartóztatására szolgálhatott. Az eszközök között a Monarchiával való szövetkezés állt az első helyen, mely Königrätz után nemcsak arra szolgált, hogy a porosz terjeszkedést a Majna folyó vonalánál megállítsa, hanem arra is, hogy a prágai békét hatályon kívül helyezze és Poroszszágot az 1866 előtti határok közé szorítsa vissza. Mindez meggyőződése szerint csak erős Ausztriával együtt volt lehetséges, és ilyen Ausztria csak belső regenerálódás, a nemzeti törekvések kielégítése révén jöhetett létre. A francia külpolitika szempontjából általános kíváncságot váltott ki ez a regenerálódás, de hogy melyik az az út, amely leghamarabb elvezet hozzá, megosztottak a vélemények.

A bécsi francia nagykövet jelentései a tényekre korlátozódtak. Február 17-én hírt adott arról, hogy megtörtént a magyar kormány kinevezése; jelentésében felsorolta a minisztereket, de nem fűzött kommentárt az eseményhez.³ Ugyanígy március 16-án, amikor arról tudósított, hogy Ferenc József Pestre utazott az új kormány eskütételére.⁴ Két jelentésében is foglalkozott az 1867. évi XII. törvénycikk parlamenti vitájával, a kommentártól azonban ismét tartózkodott.⁵ Hogy mégis volt véleménye a történekről, az először Kossuth Cassandra-levelének pesti fogadtatásával foglalkozó jelentéséből derül ki. A francia nagykövet azt írta erről, hogy a levél nem egyéb, mint demagóg vádaskodás, amelyben az egykori diktátor keserű szemrehányást tesz

2 Magyarország története 1848–1890. Főszerk. Kovács Endre. II. Bp. 1979. 755–850.

3 Gramont à Moustier. Vienne, le 17 février 1867. Archive Diplomatique (= AD) Paris. Correspondance politique. Autriche (= CpA) 494.

4 Gramont à Moustier. Vienne, le 16 mars 1867. AD Paris. CpA 494.

5 Gramont à Moustier. Vienne, le 11 et 22 mai 1867. AD Paris. CpA 495.

Deák Ferencnek, hogy a kiegyezéssel romlásba viszi az országot. Gramont hozzátette még, hogy jóllehet a levelet illegális falragaszokon terjesztették a főváros utcáin, az a koronázásra készülő lakosságból semmilyen érzelmi reakciót nem váltott ki.⁶

A Monarchiában végbemenő fejleményekkel kapcsolatban a francia külügyminiszter hamarabb állást foglalt, mint a bécsi nagykövet. Még hozzá kedvező értelemben. Moustier március 27-én, a külképviseltekhez intézett, a napirendben lévő nemzetközi kérdésekkel foglalkozó köriratában leszögezte, hogy őszintén kívánják, hogy a bécsi udvar és Magyarország közötti közeledés eredményre vezessen, és hogy a kibékülés impulzust adjon az osztrák monarchia megerősödéséhez és felvirágzásához.⁷ A külügyminiszternek mindamellett maradt kételyei és aggályai. Nyugtalanította a horvát országgyűlés feloszlata, a cseh konzervatív körök pánszláv irányú tájékozódása, és az a körülmény, hogy a horvátok is, a csehek is külhatalmi támogatásra aspirálnak. Kételyeit csak tovább erősítette a pétervári francia nagykövet, aki a moszkvai néprajzi kiállításról beszámolva hangot adott annak a félelemnek, hogy a dualizmus létrehozása következtében Pest válik a Monarchia központjává, és ebből adódóan Ausztria szláv tartományai teljesen Oroszország befolyása alá kerülnek. A külügyminiszter a maga megnyugtatóására Gramont-tól mint leginkább illetékestől kért véleményt.⁸

A válasz, amit a bécsi nagykövettől kapott, valóságos védőbeszéd volt a dualizmus mellett. Gramont először is közjogi érveket sorakoztatott fel. Ezekről nem nehéz felismerni, hogy a magyar politikai szótárból származnak. Az osztrák–magyar konfliktusban nyilvánvalóan Magyarországnak volt igaza, írta, hiszen az utóbbi szerződéses megállapodás révén került a Habsburgok jogara alá, és a császárnak mint Magyarország királyának kötelessége betartani a szerződésben foglaltakat. Ugyanakkor Csehország éppolyan anektált tartománya Ausztriának, mint Karintia és a többi provincia, ezért a birodalmi kormánnyal szemben, a magyaroktól eltérően, semmiféle joggal nem rendelkezik. A továbbiakban a politikai vonatkozásokat érintette. Elutasította azt a feltevést, hogy a kiegyezés révén Pest válik majd a Monarchia központjává, úgyszintén azt, hogy a kiegyezés lépcsőfok lenne Magyarország teljes önállósulásához. Magyarországnak éppúgy szüksége van a Monarchia többi részére, mint ez utóbbiaknak Magyarországra, mert egyikőjük sem tudna fennállani egyedül, és mindnyájan csak mint egy nagy birodalom részei létezhetnek. Végül annak a nézetnek adott kifejezést, hogy az alkotmányos fejlődés rövid időn belül megszünteti a Monarchia nemzetei között még mindig meglévő feszültségeket.⁹ A jelentést olvasva Moustier megnyugodva vette tudomásul, hogy aggodalmai nem tűnnek megalapozottnak. Válaszában ismét leszögezte, hogy az európai egyensúly megtartása szempontjából milyen nagy jelentőséget tulajdonít a Monarchia megszilárdulásának és felvirágzásának, és biztosította a nagykövetet, hogy nála jobban senki sem kívánja a pesti királykoronázással megindult folyamat teljes sikerét.¹⁰

6 Gramont à Moustier. Vienne, le 30 mai 1867. AD Paris. CpA 495.

7 Circulaire. Paris, le 27 mars 1867. AD Paris. CpA 494.

8 Les origines diplomatiques de la guerre 1870–1871. Recueil de documents publié par le Ministère des Affaires Étrangères. 17. 13 mai 1867–16 juillet 1867. Paris, 1925. 138–139.

9 I. m. 317–322.

10 I. m. 361.

Mindarról, ami a Monarchiában és Magyarországon történt, a francia külügyminisztérium nem csupán a bécsi nagykövettől kapott információkat. Franciaország ugyanis — egyéb helyeket nem említve — konzulátussal rendelkezett Fiumében és Temesvárott, és jóllehet az ottani konzulok elsősorban kereskedelmi ügyekkel foglalkoztak, gyakorta politikai természetű jelentéseket is a futárpostára adtak. A konzulok, a jelentések tanúsága szerint, nem osztották sem a bécsi nagykövet derűlátását, sem a külügyminiszter reménykedéseit. A fiumei konzul, Du Régne a kiegyezés értékelésével foglalkozó jelentésében elismerte ugyan ennek az államjogi aktusnak az előnyeit mind Ausztriára, mind Magyarországra nézve — mondván, hogy az lehetővé tette bizonyos reformok megvalósítását az osztrákoknak, és kielégítette a magyarokat —, de annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a jelenlegi megoldást nem lehet véglegesnek tekinteni. Úgy vélte, hogy Ausztria rövidesen arra törekszik majd, hogy visszatérjen a centralizmushoz, Magyarország pedig arra, hogy elvékonyítsa a Birodalomhoz fűződő szálakat, és a kapcsolatokat az egyszerű perszonális unióra redukálja.¹¹ A temesvári konzul, Picot két év múlva, a magyarországi nemzetiségi kérdésről írva, a későbbi francia diplomáciai levelezésből már jól ismert magyarelles hangot ütötte meg. A francia diplomata a nemzetiségi törvényről egyszerűen nem vett tudomást, és úgy látta, hogy a magyarság a szimpla erőszak politikáját folytatja a nemzetiségekkel szemben. Az ilyen politikának azonban, mint írta, nincsenek perspektívái, mert a szlávok és a románok megerősödtek 1848 óta, és ráadásul külső segítségre is számíthatnak. A dolgok logikája szerint ezért az várható, hogy Magyarországon faji háború robban ki. Lehet, hogy a krízis csak néhány év múlva következik be, de ebben a tekintetben senki sem ringathatja magát illúziókba.¹²

A francia külügyminisztériumba rövidesen nemcsak a perifériáról, hanem a centumból is érkeztek jelentések. A pesti királykoronázás másnapján Gramont hosszú beszélgetést folytatott Andrássyval, aki kifejezte azt az igényét, hogy a francia kormány konzulátust vagy politikai ügynökséget állítson fel a magyar fővárosban. A magyar miniszterelnök elsősorban gazdasági szempontokkal, a francia–magyar kereskedelmi kapcsolatok intenzívebbé tételével érvelt, de arra is felhívta a figyelmet, hogy Pest a jövőben valódi kormányközpont lesz, ahol Magyarország ügyeit önállóan intézik. Gramont meggyőzőeknek találta Andrássy argumentumait, amelyeket, mint írta, a miniszterelnök a rá jellemző talentummal juttatott kifejezésre, és felhívta a külügyminiszter figyelmét arra, hogy a kérés teljesítésével kapcsolatosan Friedrich Ferdinand Beust birodalmi kancellárnak sincs ellenvetése. A bécsi francia nagykövet azt is megírta, hogy a jövődó konzul személyét nagy körültekintéssel kell majd kiválasztani, mert a magyar, és különösképp a pesti nép rendkívül impresszionista: könnyű megnyerni rokonszenvét, de azt éppoly könnyen el is lehet veszíteni.¹³

Hogy hogyan fogadták Gramont indítványát Párizsban, arra nem találtunk utalást a külügyi levéltár aktái között, de hogy a kérés teljesítése nem ment zökkenők nélkül,

11 Du Régne à Moustier. Fiume, le 18 août 1867. AD Paris. Correspondance politique des consuls (=CpC). Autriche 28.

12 Picot à La Tour d'Auvergne. Temesvár, le 5 novembre 1869. AD Paris. CpC Autriche 28.

13 Gramont à Moustier. Vienne, le 18 juin 1867. AD Paris. CpA 495.

az lemérhető azon, hogy a bécsi nagykövet 1867 második felében még többször visszatért a témára, és újabb és újabb argumentumokat sorakoztatott fel a pesti konzulátus létesítése érdekében.¹⁴ Végül is nem eredménytelenül, mert 1868. április 21-én a császár, a külügyminiszter javaslatára, úgy döntött, hogy létrehozza a pesti konzulátust, és annak élére Pierre Castellane gróftot nevezi ki. A külügyminiszter, mint ilyenkor szokásos, külön instrukcióban vázolta a kinevezett konzul feladatkörét. Az utasításnak a kereskedelmi kérdésekre vonatkozó része nem tért el a szokványostól: a konzulnak be kellett számolnia az ország gazdasági erőforrásairól: arról, hogy milyen előnyök származnak ebből a francia kereskedelemre nézve, és arról, hogy annak milyen konkurenciával kell szembenéznie. Nem volt szokványos viszont az utasítás abban a tekintetben, hogy a konzul számára politikai jellegű informálódást is előírt. A konzulnak állandó figyelemmel kellett kísérnie a magyarországi nemzetiségek megnyilatkozásait, mert a külügyminiszter fontosnak tartotta, hogy azok erőviszonyairól és kölcsönös kapcsolatairól tájékozva legyen, úgyszintén azt, hogy a kívülről jövő szláv propaganda milyen hatással van az egyes régiókra, és hogy a Németország északi részéből származó protestáns manőverek milyen fogadtatással találkoznak. Az instrukcióból érezhető, hogy a külügyminiszternek némi fejtörést okozott az a körülmény, hogy miközben Franciaország a Monarchiával mint olyannal tart fenn diplomáciai kapcsolatot, a magyar kormány mellé politikai tevékenységi körrel is megbízott konzult delegál. A külügyminiszter az ellentmondást úgy oldotta fel, hogy a konzul lelkére kötötte: a nemzetközi kapcsolatok tekintetében nem a pesti, hanem a bécsi kormány rendelkezik illetékességgel. Figyelmeztetését formai vonatkozásban aláhúzta azzal, hogy utasította a konzult, hogy a vele folytatott levelezést a bécsi nagykövetség közvetítésével bonyolítsa.¹⁵

Az újonnan kinevezett pesti konzul az első időszakban nem bizonyult valami szorgalmas levélírónak; 1868 második felében egy kézen is meg lehet számolni, hogy hány jelentést küldött. Abban viszont betartotta a külügyminiszter utasítását, hogy elsősorban a nemzetiségi kérdés alakulására fordított figyelmet. Szeptember 15-én beszámolt arról, hogy a Deák-párti lapok nagy rokonszenvet tanúsítanak a galíciai lengyelek autonómiatörekvései iránt, de egyúttal a mértéktartást, a csehekkel kötendő koalíciótól való tartózkodást ajánlják, mondván, hogy csak így erősíthetik Ausztriát, amely egyedül képes létüket biztosítani.¹⁶ Két hét múlva hosszú jelentést írt arról, hogy a zágrábi és a pesti országgyűlés törvénybe iktatta a magyar–horvát kiegyezést, de arról is hírt adott, hogy a magyar országgyűlés Fiume hovatartozásának rendezésétől tette függővé, hogy a törvénycikket felterjeszti-e uralkodói szentesítésre.¹⁷ A

14 *André Lorant*: Le compromis austro–hongrois et l’opinion publique française en 1867. Genève, 1971. 170–171.

15 A Mr. Comte de Castellane, Consul de France à Pest, Paris, le 21 avril 1868. AD Paris. CpC Autriche 28. Az instrukciót magyarul közli *Vörös Károly*: Magyarország az 1860-as években. (A budapesti francia főkonzul miniszteri utasításának tükrében). In: Szomszédaink között Kelet-Európában. Émlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 1993. 223–225. *A. Lorant* 1867. jún. 28-i dátummal említi a kinevezési instrukciót, de amire hivatkozik és amit kivonatossan közöl, az csupán a kereskedelmi ügyekre vonatkozó utasítás. *A. Lorant*: i. m. 171–172.

16 Castellane à Moustier. Pest, le 15 septembre 1868. AD Paris. CpC Autriche 28.

17 Castellane à Moustier. Pest, le 30 septembre 1868. AD Paris. CpC Autriche 28.

konzul nem fűzött kommentárt a történetekhez, a külügyminiszter azonban válaszolt a jelentésre, és miközben elégedetten nyilatkozott a magyar–horvát viszony rendezéséről, kifejezte reményét, hogy a Fiume körül keletkezett vita nem késlelteti a végleges jogi szankcionálást.¹⁸ Úgy tűnik, hogy Párizsból ekkor különös figyelemmel kísérték a horvát kérdés alakulását, mert amikor Castellane egy év múltán beszámolt a horvát bán zágrábi beiktatásáról,¹⁹ újabb levelet kapott, amelyben egyebek mellett az állt, hogy a külügyminisztert igazi elégedettséggel tölti el a két nép kibékülésének ez a nyilvános tanúságtétele.²⁰

A pesti francia konzul mindeközben nem ment el csukott szemmel egyéb, fontosnak ítélt magyarországi események mellett sem. A törvényhatóságok rendezéséről szóló törvény beterjesztése alkalmával terjedelmes jelentést írt a magyar közigazgatásról. A központosítás mintaállamából érkező diplomata a magyar állapotokról szólva nem takarékoskodott a kritikai észrevételekkel. A parlament és a felelős kormány mellett a kiskirályságok és a szuverén testületek sokasága létezik — írta —, amelyeknek jogukban áll, hogy a központi kormány rendeleteit végrehajtás nélkül irattárba tegyék. A vármegyék, amelyeket az 1848-as törvények az alkotmány bástyáinak neveztek, éppen a legutóbbi tapasztalatok tanúsága szerint, könnyen az anarchia forrásává válhatnak. Castellane kifejezte reményét, hogy Magyarországnak lesz bátorsága ahhoz, hogy a múltnak ezeket az elöregedett intézményeit kiiktassa a közéletből, és hogy a kormány számára megfelelő működési lehetőséget biztosítson.²¹ A pesti konzul nem tért vissza többé a témára, így nem tudni, mennyire volt elégedett az „álmam és vármegye kiegészését” megtestesítő törvénnyel. A temesvári konzul, a magyar ügyekben meglehetősen elfogult Picot viszont lesújtó, de sok tekintetben helytálló véleményt fogalmazott meg. A törvény, mint írta, ahelyett, hogy megszüntette volna a vármegyéket és kialakította volna a modernizáláshoz szükséges új területi beosztást, megelekedett a romos épület javítgatásával.²²

Castellane, jelentéseinek tanúsága szerint, szem előtt tartotta a külügyminiszter intelmét, és igyekezett nem feledni, hogy külügyi kérdésekben nem a pesti kormány, hanem a közös külügyminiszter illetékes. Egy olyan magyar miniszterelnök mellett, mint Andrássy — akinek külpolitikai ambíciói voltak és a magyar szempontokat egyre inkább érvényesíteni kívánta — mindez nem ment egykönnyen. A magyar miniszterelnök és a pesti főkonzul közötti beszélgetések során egyre gyakrabban kerültek szóba külpolitikai témák, és az egyik ilyen beszélgetés után Castellane szükségesnek érezte, hogy Andrássy egyre nagyobb külpolitikai befolyására felhívja a figyelmet.²³ Párizsban törlélegelni kellett, hogy célszerű-e a magyar kormányt mint külpolitikai tényezőt továbbra is figyelmen kívül hagyni.

Bajorország, a Monarchia nyugati szomszédja, Ausztria oldalán vett részt a Poroszország elleni 1866. évi háborúban és vele együtt szenvedett vereséget. A vesztes

18 Moustier à Castellane. Paris, le 8 octobre 1868. AD Paris. CpC Autriche 28.

19 Castellane à La Tour d'Auvergne. Pest, le 17 septembre 1869. AD Paris. CpC Autriche 28.

20 La Tour d'Auvergne à Castellane. Paris, le 20 octobre 1869. AD Paris. CpC Autriche 28.

21 Castellane à Marquis de la Valette. Pest, le 21 juin 1869. AD Paris. CpC Autriche 28.

22 Vö. a 12. jegyzettel.

23 Castellane à Gramont. Pest, le 27 octobre 1868. AD Paris. CpC Autriche 28.

háború után aláírta a berlini békét — amelyben miként a prágai békében, benne foglaltatott a délnémet államok független nemzetközi státusa —, majd a Poroszországgal való véd- és dacsövetséget, amely kilátásba helyezte, hogy háború esetén fegyveres erőt a porosz király főparancsnoksága alá rendeli. Az egymásnak szögesen ellentmondó megnyilvánulások nemcsak Bajorország középhatalmi státusából, az elmentéses irányú francia–osztrák, illetve porosz befolyásból származtak, hanem abból is, hogy az országon belül mindkét külpolitikai irányzat erős táborral rendelkezett. A bajor és vele együtt a délnémet önállóság megőrzését a korábbi miniszterelnök, Pfordten vezetése alatt álló klerikális-konzervatív csoportosulás, az ún. *patrióta párt* támogatta, a Poroszországhoz való közeledést a kormányon lévő Hohenlohe herceg *kisnémet-liberális pártja* szorgalmazta.

Bajorország bécsi követe, Otto Bray-Steinburg gróf az előbbi táborba tartozott. A kettős családnevet viselő diplomata, akinek felmenői a 18. század végén származtak át Franciaországból, akár az örökös bécsi követ címet is viselhette volna, hiszen 1860-tól, kisebb megszakítással harmincöt éven át töltötte be ezt a posztot. Előtte két ízben miniszterelnök is volt, és a kritikus 1870–1871-es években majd ismét ő lesz a kormányfő, hogy aztán Bécsben négy közös külügyminiszter hivatali idejét is túlélje.²⁴ Bray-Steinburg a bajor önállóság biztosítékát részint a prágai béke negyedik cikkelyében, részint a Monarchia által biztosított külső támogatásban látta.²⁵ A hatékony támogatás nála is erős Monarchiával állt összefüggésben, ő azonban a regenerálódást, a Bécsben és Pesten működő francia diplomataktól eltérően, nem az új közjogi struktúra kialakításától, hanem a metternichi elvek alkalmazásától remélt. Így bár jelentéseiben korrekt módon informált a történekekről, a kiegyezés, és mindaz ami utána következett, nála nem sok megértéssel és együttérzéssel találkozott.

A távolságtartás és a szkepszis világlik ki mindjárt a magyar kormány kinevezéséről hírt adó beszámolójából. Magyarországon nagy az ujjongás, írta, de a Lajta egyik oldalán sem rendelkeznek világos elképzeléssel az új igazgatásról, arról, hogy a hatásköröket hogyan fogják elhatárolni. A pénz- és kereskedelmi ügyek területén lesz majd a legnehezebb választóvonalat húzni, és ha a magyar kívánságok itt teljesülnek, a kiegyezési program végrehajthatatlannak bizonyul. Véleménye szerint ugyanez vonatkozik a vám- és közlekedési viszonyokra, amely területeken a Monarchia szükségképpen mint egység jelenik meg, már csak azért is, mert a kamatgaranciát a Birodalom adta meg. Politikai vonatkozásban a követ a magyar honvédelmi minisztérium létrehozását látta aggodalomra okot adó engedménynek, bár némiképp megnyugtatta a kilátásba helyezett véderőtörvény, és az, hogy a fegyveres erők vezérlete, vezénylete és belső szervezete továbbra is az uralkodó felségjoga maradt.²⁶

24 Az életpálya első, 1848-ig terjedő részére ld. *Otto Bray-Steinburg: Denkwürdigkeiten. Mit einem Vorwort hrsg. von K. Th. Heigel.* Leipzig, 1901. Az életpálya egészére ld. *Karl Alexander von Müller: Bray Otto Camillus Hugo Graf von B. Steinburg.* In: *Allgemeine Deutsche Biographie.* LV. Leipzig, 1910. 680–687.

25 *Heinrich Lutz: Österreich–Ungarn und die Gründung des Deutschen Reiches. Europäische Entscheidungen 1867–1871.* Frankfurt am Main–Berlin–Wien, 1979. 175–176.

26 Bray an König Ludwig II. Wien, den 24. Februar 1867. Bayerisches Hauptstaatsarchiv München. Ministerium des Aeußern (= BHIM MA) 2435.

Bray–Steinburg fenntartásai nem voltak igazán megalapozottak: a kiegyezési törvény, mint ismeretes, szakszerűen elhatárolta a hatásköröket és az új igazgatási rendszerre való áttérés is nagyobb zökkenők nélkül ment végbe. A követ a kiegyezésről, mint olyanról volt elmarasztaló véleménnyel, és ezen az sem változtatott volna, ha a részletekben elmélyültebben tájékozódik.

A pesti királykoronázásról készített visszatekintő beszámolójában már némiképp oldódott ez a görcsös elutasítás. Mindazok, írta, akiknek megadatott, hogy részt vegyenek ezen a nagy államjogi aktuson, tisztában voltak annak jelentőségével az osztrák monarchia jövőjére nézve. Nem üres formáság és nem csupán vallási és politikai ünnepség volt ez. A koronázással a Habsburg-ház és a magyar nemzet közötti kibékülést ünnepelték és erősítették meg, s Ferenc József immár a magyarok törvényes és nemzeti királya. A fenntartások mindamellett ebből az emelkedett hangú beszámolóból is kiérződnek. A kibékülés, írta a követ, nem feltétel nélkül történt. Azzal, hogy Szent István koronáját Ferenc József fejére helyezték, a dualizmus hatalomra jutását szimbolizálták.²⁷

A bajor követ a koronázást megelőző magyar parlamenti vitákra nem fordított figyelmet, de a kiegyezési törvénynek a *Reichsratban* történő megbeszélése felkeltette érdeklődését. Korábbi irányultságának megfelelően az erről írt jelentésben a kvótáról, az államadósság megosztásáról, valamint a vám- és kereskedelmi szövetség megkötéséről szóló törvényjavaslatot emelte ki, és ez utóbbihoz negatív kommentárt fűzött. A törvényjavaslat szerint, írta, megszűnik a vámterület egysége, a vámközösség mindössze tíz év időtartamra korlátozódik, és ez még nem is a legnagyobb abnormalitása a jelenlegi ausztriai helyzetnek. Miközben a független és egymástól idegen államok közös vámterületben egyesülnek, az osztrák monarchiában a határidős vám- és kereskedelmi szerződéssel a Birodalom két fele közötti elszakadást helyezik kilátásba.²⁸

A bajor követ nem tudott megbarátkozni a gazdasági természetű közös ügyekkel, és a politikai közösség intézményei sem nyerték el tetszését. A delegációk első, 1868. januári ülése alkalmával kételkedve tette fel a kérdést, hogy vajon a magyar kiegyezési párt és Deák Ferenc ezen különös alkotása kiállja-e a politikai gyakorlat próbáját vagy csupán lépcsőfok lesz a tiszta perszónálunióhoz vezető úton.²⁹ A következő ülés alkalmával, 1868. decemberében már elismeréssel nyugtázta, hogy a testületek három hét alatt elfogadták a három közös tárca költségvetését, de szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy a delegációkat igazából sem Ausztriában, sem Magyarországon nem kedvelik. Az osztrákok azért nem, mert az lényeges jogokat vont el a Reichsrattól, a magyarok pedig azért nem, mert semmi közösséget nem akarnak a Birodalom másik felével. Bray ez utóbbi állításával nem teljesen harmonizált azon, ugyanitt leírt gunyoros megjegyzés, miszerint a magyaroknak tulajdonképpen hízeleg, hogy a delegációs ülés alkalmával Pest válik a Monarchia központjává.³⁰

27 Hauptbericht für 1867/68. Wien, den 28. April 1868. BHIM MA 2436.

28 Bray an König Ludwig II. Wien, den 17. Dezember 1867. BHIM MA 2435.

29 Bray an König Ludwig II. Wien, den 27. Januar 1868. BHIM MA 2436.

30 Bray an König Ludwig II. Wien, den 30. November bzw. 8. Dezember 1868. BHIM MA 2936.

A bajor követ kétségkívül elfoglalt volt a dualizmus minden intézményével szemben, néhány észrevételének helytálló voltát azonban nem lehet elvitatni. Joggal mutatott rá, hogy a delegációkból hiányzik az önálló parlamentekre jellemző tartás és méltóság, hiszen ezek a testületek tulajdonképpen nem mások, mint az *osztrák birodalmi tanács* és a *magyar országgyűlés* bizottságai, amelyeknek felelősséggel tartoznak. Azt is helyesen érzékelté, hogy a törvényhozói jogkör két testület közötti megosztása, miként Poroszországban, úgy a Monarchiában is végeredményben a parlament hatáskörét korlátozza és a kormány mozgásterét növeli.³¹ Nem vette viszont észre, hogy a központi parlament hiánya a kormány pozícióját gyengíti az uralkodóval szemben, és az alkotmányon kívüli gyakorlatot juttatja előnyhöz. Vagy ha észre is vette, nem nehezményezte.

Poroszország, majd az Északnémet Szövetség követe, Karl von Werther báró, más Bécsben akkreditált diplomatákhoz hasonlóan, részt vett a pesti királykoronázáson. Benyomásairól, tapasztalatairól hosszú beszámolót írt, de a sekélyes tartalom nem harmonizált a terjedelemmel. A magyarországi állapotokról annyit lehet megtudni belőle, hogy a Deák-párt egyes tagjai elégedetlenek, mert nem jutottak pozícióhoz, hogy az ellenzékiek belátják, hogy reményeik a közeli jövőben nem teljesülhetnek, és hogy a dualizmus további kiépülése az osztrák-német aspirációk további gyengüléséhez vezethet. A jelentésből igazán egyetlen mozzanat érdemes a figyelemre. Von Werther azt állapította meg, hogy a lakosság minden rétege rokonszenvvel és hálával viseltetik Poroszország iránt, és benne a jövőre nézve is közvetett védelmezőjét látja a bécsi erőszakoskodással szemben.³²

A jelentés, amelynek tartalma igencsak bosszantó lehetett az osztrák kormánykörök számára, rejtélyes, és máig kiderítetlen úton-módon nyilvánosságra került. Előbb egy francia újság, majd egy osztrák napilap közölte. Nem kizárt, hogy a porosz diplomácia volt ludas az indiszkrécióban. Hogy is lehetett volna másképp hozzáférni a titkosan kezelt követi jelentéshez? Az államközi kapcsolatokban arra bőven van példa, hogy a fogadó ország külügyminisztériuma a rejtjelkulcs birtokában megfejtette a követ által postán feladott sifrírozott táviratokat,³³ de a jelentéseket továbbító diplomáciai futár táskájába nem tekinthetett be, a másik ország külügyminisztériumának irattárába még kevésbé. A kiszivárogtatás, ha erről volt szó, nem lehetett véletlen. A sok húron játszó bismarcki diplomácia ily módon is figyelmeztetni akarta az osztrák-magyar közös külügyminisztert belső mozgásterét korlátozóira. A bécsi külügyminisztériumot meghökkentette az eset, de nem hagyta annyiban a dolgot. Beust nyilvánosan rosszállását fejezte ki a bécsi porosz követ inkorrekt eljárása miatt, és közölte, hogy a jelentés Ferenc József-re mély és elszomorító benyomást tett. A német *Staatsanzeiger* erre hivatalosan cáfolta, hogy ilyen jelentés léteznék, de von Werther, aki nem volt beavatva a berlini boszorkánykonyha titkaiba, úgy érezte, hogy

31 Bray an König Ludwig II. Wien, den 20. Juli 1869. BHIM MA 2437.

32 Die auswärtige Politik Preußens 1858–1871. Bearbeitet von Herbert Michaelis. IX. Berlin, 1936. 109–110.

33 A bécsi külügyminisztérium például egyidejűleg továbbította a Monarchia római követének Robilant bécsi olasz követ megfejtett rejtjeles táviratát. Andrassy an Haymerle. Vienne, le 26 janvier 1878. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien. Ministerium des Aeußern. Politisches Archiv. XI. Italien. K. 87.

helyzete tarthatatlanná vált és felmentését kérte. Bismarck azonban — és ez is a kiszivárogtatással kapcsolatos feltevésünket erősíti — túlságosan higgadtan reagált. Ahelyett, hogy vizsgálatot rendelt volna el az ügy tisztázására, megnyugtatta a követet, hogy ne fogja fel olyan tragikusan a dolgot, hiszen csak azt tette, ami a kötelessége volt: az igazságot jelentette. Meglehetősen furcsa volt az is, hogy miután tálcán kínálta a sajtónak a csemegét, most, hogy a kelleténél nagyobb botrány keletkezett, elmarasztalta a franciákat, hogy a Monarchiát össze akarják veszíteni az Északnémet Szövetséggel.³⁴

Az eset azt mutatja, hogy az államközi kapcsolatok arzenáljába a kicsinyes csipelődés is beletartozott. A történeti kutatást a botránykrónika részletei helyett azonban jobban érdekelnék von Werther jelentésének tartalmi vonatkozásai, és igazából azt szeretné tudni, hogy mennyire helytállóak a magyar rokonszenvvel és hálával kapcsolatos megállapítások. Von Werther maga nem jelölte meg információinak forrásait, csupán annyit írt, hogy az ország különböző részeiből érkeztek hozzá tájékoztatások. A kiegyezés körüli német–magyar kapcsolatokkal foglalkozó mű szerzője a követ értesüléseit mindenestre meggyőzőeknek találta, és cekkel is alátámasztotta a porosz–magyar érdektalálkozásról felállított elméletét.³⁵ A korabeli magyar megnyilatkozások ismeretében jó okunk van feltételezni, hogy von Werther vagy félrevezették, vagy ő értette alaposan félre az informátorait. A hatvanas évek Magyarországon ugyanis nem szimpátiát éreztek, hanem kifejezetten averzióval viseltek a bismarcki Poroszország iránt. Elítélték a porosz miniszterelnök antiliberalis belpolitikáját, rossz néven vették a német ügyekben tanúsított agresszivitását, és kárhozatosnak, Magyarországra nézve egyenesen veszedelmesnek minősítették elkötelezett oroszbarátságát.³⁶ Később ugyan elismerték, hogy a német kérdés bismarcki megoldása és a kiegyezés létrejötte között van bizonyos összefüggés, de szemükben Bismarck jó ideig még ugyanaz maradt, ami korábban volt: erőszakos junker és a cári Oroszország szálláscsinálója. A bécsi porosz követség első titkára, Landenberg, aki az ideiglenesen távol lévő von Werther helyettesítette, jobban megértette a magyarok külpolitikai motivációit, mint főnöke. A németországi fejleményekkel kapcsolatos korábbi magyar elvárásokra visszatekintve szeptember 16-i jelentésében azt írta, hogy Pesten a Birodalmon belüli magyar önállóságot éppen azáltal vélük elérhetőnek, hogy Német–Ausztria szorosabban kapcsolódik Németországhoz.³⁷

A követségi titkárnak a magyar külpolitikai törekvésekkel kapcsolatos elemzése más tekintetben is figyelemre érdemes. Magyarországnak a Monarchiához fűződő viszonyáról, más német diplomatákhoz hasonlóan, persze ő is felületesen ítélt. Úgy vélte, hogy miután Magyarország a kiegyezéssel csaknem mindent elért, amit akart, teljesen közömbös számára, hogy mi történik a Birodalom nyugati felével. A tiszta

34 *Bismarck: Die gesammelten Werke. Politische Schriften.* Bearbeitet von Friedrich Thimme. 6/a. 1867 bis 1869. Berlin, 1930. 3–4.

35 *Gonda Imre: Bismarck és az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés.* Bp. 1960. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 16.) 87–88.

36 *Diószegi István: A Deák-párt és a német egység.* Századok 104 (1970) 227–249.

37 Landenberg an Bismarck. Wien, den 16. September 1867. Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (= PA) Bonn. I. A. A. I. (Österreich) 54. Bd. 3.

perszonális unióra törekvő radikálisok és a kiegyezést megkötő mérsékeltek között csak annyi különbséget látott, hogy az utóbbiak még nem tartják alkalmasnak az időpontot a Birodalommal való teljes szakításra, de a végcél tekintetében teljesnek vélték közöttük a nézetazonosságot.

A magyar külpolitikai törekvések tekintetében viszont nem tévedett, és biztos kézzel tapintotta ki a prioritásokat. Úgy látta, hogy a magyarok a kiegyezéssel szerzett pozícióik megszilárdítása érdekében a béke megőrzését óhajtják, és aggodalommal tekintenek egy lehetséges porosz–francia háború elé, amelybe Ausztria is belesodródhat. Ez utóbbinak azért vannak ellene, mert tartanak attól, hogy Ausztria, Franciaország segítségével, visszaszerzi régi németországi hatalmi állását. Azt is érezkelte azonban, hogy a magyar külpolitikai értékrendben a német kérdés csupán a második helyen áll, és minden megváltozik, ha Oroszország beavatkozása következtében a porosz–francia konfliktus szélesebb dimenziókat ölt. A magyarok, írta jelentésében, az oroszoktól való határtalan félelmük miatt elégtelennek találják azt a biztosítékot, amelyet orosz támadás esetén a Monarchia fegyveres erői nyújtani képesek. Sokkal inkább bíznak a Franciaországhoz való közeledésben, sőt az ezzel a hatalommal kötendő szövetségben. Helytálló, de német szemszögből nézve lehangoló diagnózis volt ez, és igencsak kérdésesnek látszott, hogy a berlini diplomácia megtalálja-e a megfelelő terápiát.

*

A németországi fejleményeket, a porosz–francia viszony alakulását a Monarchia más népei is figyelemmel kísérték, és azokat, a magyarokhoz hasonlóan, összefüggésbe hozták Birodalmon belüli kilátásaikkal. A lengyelek és részben az ukránok számára egyszerűnek és áttekinthetőnek tűnt a szituáció: Poroszországtól éppúgy tartottak, mint Oroszországtól, ezért semmi jót nem vártak attól, ha a német egység a két osztozkodó hatalom együttműködésének eredményeként érkezik céljához.³⁸ A csehek, a Monarchia többi szláv nemzetével együtt, ugyancsak fenntartásokkal viseltettek, már csak azért is, mert nem tudhatták, hogy a porosz terjeszkedés megáll-e Ausztria határainál. A helyzet mindamellett számukra nehezen feloldható ellentmondásokat rejtett magában. Poroszország, amelytől félték és tartottak, annak az Oroszországnak a szövetségese volt, amelybe reményeiket helyezték. A pétervári francia nagykövet által is említett moszkvai néprajzi kiállításon az ausztriai szláv népek ott lévő képviselői egységesen kifejezésre juttatták, hogy segítséget várnak Oroszországtól a Monarchián belüli céljaik eléréséhez.³⁹ További bonyodalmat okozott, hogy a csehek Franciaország támogatására is számot tartottak, amely hatalom pedig Oroszország legnagyobb ellenlábasja volt. Rieger, az *ócseh párt* egyik vezetője két alkalommal is kérte III. Napóleont közbenjárását a cseh történelmi jogok érvényre juttatása érde-

38 Copie d'un rapport du Consul Général de Russie à Danzig à Mr. Oubril en date du 14/26 août 1870. Archiv Vnesnej Politiki Rosszii Moszkva. Fond Kanceljarii 1870. gy. 19.

39 *Szergej Alekszandrovics Nikitin*: Szlavjanszkije komitetü v Rosszii v 1858–1876 godah. Moszkva, 1960. 197–198.

kében.⁴⁰ Nem sok kilátás mutatkozott arra, hogy a nemzetközi politika ellentétes tendenciái valaha is találkoznak a szláv érdekek közös eredőjében. Az osztrák-németek számára az ambivalencia nem az ellentétes hatalmi érdekekhez való igazodásban, hanem magában a német kérdésben mutatkozott. A poroszokkal szemben Königrätz miatt változatlanul averzióval viseltettek, és nem tudták megbocsájtani Bismarcknak, hogy a prágai békével megfosztotta őket nagynémet illúzióiktól, de az össznémet ügy iránt rokonszenvet éreztek, és elégedettséggel nyugtázták, hogy a német nép az évszázados széttagoltság után megtalálja végleges nemzeti kereteit. Ahogy a vezető liberális lap, a *Neue Freie Presse* a spanyol trónválság napjaiban, általánosító érvényvel megfogalmazta: az osztrák-németek nem csupán a Hohenzollernekét látják, akik parancsolnak, hanem a harcosokat is, akik alattuk küzdenek.⁴¹

A Monarchia közös külügyminiszterének, Beust bárónak, noha maga is német volt, hiszen Drezdából került Bécsbe, nem voltak ilyen érzelmi töről fakadó német-nemzeti szempontjai. Az egykori szász miniszterelnök a hatalmi politika kategóriáiban gondolkodott, és a Poroszországhoz fűződő viszony az ő számára mint a Monarchia biztonságának kérdése bírt jelentőséggel. A mindenkori biztonságpolitika abból a tételtől indul ki, hogy a veszély elsősorban a közvetlen szomszédságból fenyegethet, és hogy a fenyegetés egyenes arányban növekszik a szomszéd ország hatalmi súlyának gyarapodásával. E premisszából az következik, hogy ha már a szomszédot mint veszélyforrást nem is lehet kiküszöbölni, legalább azt kell elérni, hogy tovább ne erősödjék. A közös külügyminiszter az uralkodó számára készített felterjesztésében a biztonságpolitika ezen alaptételét fogalmazta meg, amikor papírra vetette, hogy a Monarchia alapvető érdeke abban áll, hogy az Északnémet Szövetségnek Dél-Németországra történő kiterjeszkedését megakadályozzák.⁴² A biztonságpolitikai teória azt is magában foglalja, hogy a fenyegetés elhárítása, vagy súlyának csökkentése érdekében célszerű, ha a szomszéd szomszédjára orientálódnak. Beust ebben a tekintetben is következetesen járt el, és Poroszországgal szemben annak nyugati szomszédját, Franciaországot választotta. Ezen a ponton azonban megtört az ábsztrakt hatalmi politikai logika, pedig a szövetség szomszédjában megvolt a készség az együttműködésre. Gramont már 1867 áprilisában véd- és dacsövetség megkötését indítványozta,⁴³ az 1867. augusztusi salzburgi császártalálkozón pedig maga III. Napóleon ismételte meg a kecsegtető ajánlatot.⁴⁴ Beustban minden hajlandóság megvolt arra, hogy a klasszikus diplomácia szabályai szerint járjon el. Tudta azonban, hogy egy olyan politikához, amely francia szövetség segítségével akarja megakadályozni, hogy Poroszország átlépje a Majnát, nem kaphatja meg a legjelentősebb nemzeti tényező, az osztrák-német népesség támogatását.⁴⁵ Bármennyire is kedvező volt ezért a francia

40 *Ernst Birke*: Frankreich und Ostmitteleuropa im 19. Jahrhundert. Beiträge zur Politik und Geistesgeschichte. Graz–Köln, 1960. 316–318.

41 *Neue Freie Presse*, 1870. júl. 17.

42 *Die Rheinpolitik Kaiser Napoleons III. von 1863 bis 1870 und der Ursprung des Krieges von 1870/71. Nach den Staatsakten von Österreich, Preußen und den süddeutschen Mittelstaaten von Hermann Oncken*. II. Berlin und Leipzig, 1926. 449.

43 *Heinrich Potthoff*: Die deutsche Politik Beusts von seiner Berufung zum österreichischen Außenminister Oktober 1866 bis zum Ausbruch des deutsch–französischen Krieges 1870/71. Bonn, 1968. 129.

44 *Die Rheinpolitik Kaiser Napoleons III. i. m. II.* 456.

45 Vö. a 42. jegyzettel.

ajánlat, vissza kellett utasítania. A döntésben persze az is szerepet játszott, hogy a másik veszélyes szomszédra, Oroszországra is tekintettel kellett lennie, és a Monarchia erőit nem koncentrálhatta csupán a nyugati érdekerületre. A francia szövetség elutasítása után azonban csak a kevésbé hatékony eszköz, a délnémet államokkal való együttműködés maradt. Az osztrák-magyar külpolitikai törekvések középpontjába 1867 áprilisától a Bajorországot, Württembergét, Badent és Hessent magába foglaló délnémet szövetség létrehozása került.⁴⁶

Ebben az összefüggésben érdemes még visszatérnünk a német kérdésekkel kapcsolatos magyar külpolitikai törekvésekre. A bécsi porosz ügyvivő megállapítása, miszerint a magyarok ellene voltak annak, hogy Ausztria visszaszerezze régi németországi állását, kétségkívül megállta a helyét.⁴⁷ A *Pesti Napló* cikkírója is leszögezte, hogy a magyarok a legbuzgóbb őrei annak, hogy Ausztria régi német preponderáló szerepét vissza ne nyerje.⁴⁸ A német kérdéssel kapcsolatos magyar megfontolások azonban nem merültek ki ennyiben. Múlt századi elődeink, akik 1848-ban olyannyira lelkesedtek a német egység létrejöttéért, később ráeszméltek arra, hogy Magyarország számára semmi jó nem származik abból, ha Ausztria közvetlen szomszédságában birodalom alakul. Deák Ferenc a kiegyezési törvény parlamenti vitája alkalmával kétkedve tette fel a kérdést, hogy vajon fönne bírna-e állni a független Magyarország béckelve a hatalmas orosz és német birodalom közé,⁴⁹ érzékeltetve ezzel, hogy a német expanziót éppoly lehetségesnek és veszélyesnek tartja, mint az orosz terjeszkedést. Még amikor 1866 őszén híre jött annak, hogy a délnémetek egyre erősebben vonzódnak Poroszországhoz, a *Pesti Napló* egyenesen tiltakozott azon gyanúsítás ellen, hogy ezt magyar részről öröndetesnek és kívánatosnak tartanák.⁵⁰ És a lap hátsójain tisztára a közös külügyminiszter biztonságpolitikai megfontolásai köszöntek vissza, amikor megfogalmazták, hogy a *pragmatica sanctio* létezése nélkül sem szeretnék, ha a poroszok a Majna-vonal helyett a Lajtaig terjeszkednének.⁵¹ Hogy a porosz expanzió ellen a Franciaországgal való szövetkezés lenne célszerű, azt Pesten is problematikusnak találták. Trefort Ágoston 1866 nyarán még úgy nyilatkozott, hogy Ausztria csak Franciaországgal társulhat, mert egyedül ennek az államnak az érdekei nem állanak ellentétben a Monarchia érdekeivel.⁵² A salzburgi császártalálkozó alkalmával azonban már nincs nyoma ennek a hajlandóságnak. Soha nem titkoltuk el olvasóink elől, írta a *Pesti Napló*, hogy a német ügy terén Ausztria és Franciaország között semmi közösségnek nem lehet helye. A magyar érdekek mérleghintáján ez alkalommal nyilvánvalóan ismét a Habsburgok régi németországi szerepétől való félelem emelkedett a magasba, még ha az aggodalom nem is volt megalapozott. Andrásynak nem kellett Beust kabátját fognia, hogy az ne ugorjon két lábbal a francia

46 *H. Pothoff*: i. m. 111., valamint 135. skk.

47 Vö. a 32. jegyzettel.

48 *Pesti Napló*, 1870. dec. 24.

49 Deák Ferenc beszédei 1866–1867. Összegyűjt. Kónyi Manó. IV. Bp. 1897. 461.

50 *Pesti Napló*, 1866. szept. 29.

51 *Pesti Napló*, 1868. jan. 16.

52 *Pesti Napló*, 1866. aug. 24.

szövetségbe,⁵³ amúgy sem állt szándékában. A francia szövetség azonban, miként az egész német kérdés, a magyar felfogás szerint alárendelődött az orosz viszonylatnak, és a vezető sajtóorgánum minden fogadkozása ellenére sem lehetett kizárni, hogy magyar részről is Franciaországot választják.

A diplomáciai levelezés egyes darabjait olvasva olyan benyomás keletkezhet, hogy az osztrák–magyar diplomácia a Majna-vonallal kapcsolatosan kísérteteket látott és fantomokkal viaskodott. Bismarck 1867. március 31-én a berlini osztrák–magyar követtel, Felix Wimpffen gróffal tárgyalva kijelentette, hogy nemcsak hogy nem gondol Dél-Németországra elnyelésére, hanem azt egyenesen szerencsétlenségnek tartaná Poroszországra nézve. Németországnak nincs szüksége valamiféle Nápolyra vagy Szicíliára, és ő az eddig elértekkel teljesen elégedett.⁵⁴ Wimpffen, aki általában nem adott hitelt Bismarck szavainak, ez alkalommal tartózkodott a kommentártól, és a német államférfinak a programszerű külpolitikai célkitűzések hiábavalóságáról vallott véleményét ismerve a történész is elbizonytalanodhat. Bismarck már mint birodalmi kancellár egy alkalommal megróttá Andrásyt, mert az, véleménye szerint, merev sé mákhoz ragaszkodik és figyelmen kívül hagyja az adott helyzet követelményeit,⁵⁵ visszavonulása után adott első nyilatkozatában pedig egyenesen kétségbe vonta, hogy az államférfi a politikai cselekvés során messzire tekintő tervekhez igazodhat. Mint mondta, az államférfi az erdőben bolyongó vándorhoz hasonlít, aki az irányt ismeri, de nem tudja, hol talál majd ki az erdőből.⁵⁶ A pragmatizmus elsőbbsége melletti érvelés és az abszorpciót elutasító kijelentés ismeretében is hiba lenne azonban azt gondolni, hogy Bismarck a véletlenül bízta az Északnémet Szövetség és Dél-Németország kapcsolatának további alakulását.

A berlini osztrák–magyar követ előtt tett nyilatkozatot könnyen a helyére lehet tenni. Bismarck éppen akkor hozta nyilvánosságra az Északnémet Szövetség és a dél-német államok közötti véd- és dacsövetséget, és a bécsi döbbenetről értesülve igencsak szükségesnek találta a megnyugtatót. Ha valamire, a porosz miniszterelnök eljárására igencsak illet Talleyrand tétele: a beszéd arra való, hogy vele a valódi gondolatokat leplezzék. A történeti kutatás számára a nehézség éppen abból adódik, hogy a valódi gondolatokba nehezen tud betekintést nyerni. A porosz, majd a német külpolitikai irányítás sajátos struktúrával rendelkezett és Bismarck ezen belül sajátos helyet foglalt el. Más országokban, így az Osztrák–Magyar Monarchiában a közös külügyminiszter gyakorta írt a távlatokat is felvillantó felséggelőterjesztést, vagy pedig a közös minisztertanácson, esetleg a katonai-politikai tanácskozásokon fejtette ki perspektivikus elgondolásait. A porosz, majd a német külpolitika tulajdonképpen egyszemélyes külpolitika volt, és Bismarck többnyire anélkül döntött, hogy nézeteit, elgondolásait az alkotmányos testületek vagy az uralkodó elé tárta volna. Még mint porosz miniszterelnök ugyan megnyilatkozott a nagyritkán összehívott koronataná-

53 *Friedrich Ferdinand Graf von Beust*: Aus drei Viertel-Jahrhunderten. Erinnerungen und Aufzeichnungen. II. Stuttgart, 1887. 133.

54 *Die auswärtige Politik Preußens 1858–1871*. Bearbeitet von Herbert Michaelis. VIII. Berlin, 1934. 547.

55 *Diktat des Reichskanzlers Fürsten von Bismarck*. Varzin, den 6. Oktober 1876. PA Bonn. I. A. B. q (Türkei) 114 adh. II.

56 *Andreas Hillgruber*: Bismarcks Außenpolitik. Freiburg, 1972. 102.

cson, az Északnémet Szövetségnek, majd Németországnak viszont központi kormánya sem volt, így minisztertanácsi ülésre sem kerülhetett sor. Hogy az uralkodó számára felterjesztést írjon, nem volt ugyan idegen Bismarck munkamódszerétől — főként háborús szituációban nem, amikor ellentét keletkezett közte és a katonai vezetés között —, de ezek is többnyire a konkrét helyzetre vonatkoztak és nem tartalmaztak perspektivikus elemeket. A nyugodtabb időszakban keletkezett felterjesztései pedig szinte teljesen érdektelenek. A prágai béke után keletkezett tucatnyi *Immediatbericht* szinte egyébről sem szólt, mint a trónfosztott német uralkodók kártalanításáról. A követeknek küldött nagyszámú instrukció jelentős része pedig azért nem autentikus, mert bennük Bismarck éppúgy szimulált vagy disszimulált, mint a berlini udvarban akkreditált diplomatákkal folytatott beszélgetéseiben. A történeti kutatás számára az egyedüli biztos fogódzót a bizalmas és titkos utasítások némelyike szolgáltatja, amelyekben a szövetségi kancellár, ha szükszavúan is, mégis megvalósította igazi szándékait és a jövőre vonatkozó elgondolásait. Az ilyen dokumentumok fényében nemcsak abban lehet kételkedni, hogy a berlini osztrák–magyar követnek az említett alkalommal igazat mondott, hanem abban is, hogy olyan vándor lett volna, aki nem tudta, hogy hol talál majd ki az erdőből.

A bizalmas és titkos utasítások *némelyikét* említettük fentebb, mert ezen iratok többsége sem tartalmazott egyebet, mint indoklás nélküli direktívákat. Bismarck sem a külügyi szolgálatban tevékenykedő diplomatákat, sem a parlamenti képviselőket nem tartotta méltónak arra, hogy megossza velük legbensőbb gondolatait. A követeket egy alkalommal dekorált statisztáknak és levélkézbesítőknak nevezte, a törvényhozói testülettel kapcsolatban pedig kijelentette, hogy a külpolitika önmagában is elég nehéz ügy és nincs szükség arra, hogy háromszáz birkafej még jobban összezavarja.⁵⁷ A diplomáciai karban kevés olyan személyiség akadt, akit szellemi partnerének tekintett; ezen kevesek közé tartozott Robert Goltz gróf, a párizsi nagykövet. Annak ellenére — vagy talán éppen azért —, mert ez a diplomata kritikusan reagált Bismarck politikai húzásaira, önálló nézeteket vallott és a német külpolitika nyugat-európai irányzatát képviselte.⁵⁸ A párizsi nagykövethoz küldött instrukcióban így elő-előbukkan mindaz, amit a történész más iratokban hiányol: a meggyőző argumentáció, a nézetek részletező kifejtése és nemegyszer a távlatosabb jövőkép felvázolása.

A délnémet államokkal kötött szerződések nyilvánosságra hozatala előtt Goltz annak az aggodalmának adott hangot, hogy a szöveg megismerése izgalomba hozza majd a francia közvéleményt és magára a császárra is kiszámíthatatlan hatást gyakorol. Bismarck udvariasan egyetértését fejezte ki a követtel, de leszögezte, hogy a nyilvánosságra hozatal mindenekelőtt lehűti majd a franciákat, és meggyőzi őket arról, hogy minden agresszió kemény ellenállásba ütközik. Együttal — és az általunk tárgyalt összefüggésben ennek van igazán jelentősége —, megfogalmazta a Majna-vonallal, írta, falat akartak emelni közénk és Dél-Németország közé. Mi ezt elfogadtuk, mert szükségleteinknek és reális érdekeinknek megfelelt. Csalódik azonban az, aki azt hi-

57 *Heinz Wolter*: Bismarcks Außenpolitik 1871–1881. Außenpolitische Grundlinien von der Reichsgründung bis zum Dreikaiserbündnis. Berlin, 1983. 68–69.

58 *H. Lutz*: i. m. 89.

szi, hogy ez igazi fal, nem pedig eszmei választóvonal. Nem egyéb ez, mint egy rács, amelyen keresztül a nemzeti áradat feltartóztathatatlanul megtalálja útját.⁵⁹ Hozzátehetjük ehhez, hogy Bismarck aligha lehetett az a politikus, aki ennek az áradatnak a feltartóztatására vállalkozott volna. A salzburgi császártalálkozó után készült instrukciójában meg is fogalmazta, hogy azt tartja feladatának, hogy a nemzeti áradatot megfelelő mederbe terelje.⁶⁰ Mi más lehetett ez a meder, mint az északot és délt egyaránt magába foglaló nemzeti államalakulat?

A nacionalizmus természetét ismerve aligha lehet kételkedni Bismarck metaforájának találó voltában. Az egymástól elválasztott nemzettestek, miként a higanycsepp szétszóródott részecskéi, valóban mindenütt elemi erővel törekedtek az egyesülésre. A probléma abból adódott, hogy a német nemzeti törekvések szempontjából eszmeinek minősülő választóvonal egyúttal a hatalmi politika által emelt kerítés volt, és mint ilyen igen csak kemény akadály. A prágai békét követően Bismarck ezért elsősorban arra törekedett, hogy elnyerje az érintett hatalmak hozzájárulását a fal lebontásához. A „valamit valamiért” elv alapján járt el: Franciaországnak kilátásba helyezte Luxemburg átengedését, az Osztrák–Magyar Monarchiának meg területi garanciát ígért. A Luxemburggal kapcsolatos, a múlt századi kabinetpolitika stílusára emlékeztető tranzakció azonban megfenekest a nemzeti ellenállás zátonyán, a Monarchiában pedig visszautasításba ütközött a valóban kétes értékű felajánkozás.

A külpolitikai kudarcokkal egyidejűleg viszont a délnémet államokban Poroszország szempontjából kedvező és biztató tünetek mutatkoztak. A nép többségének Poroszországhoz való vonzódása, amelyről a Pesti Napló 1866. szeptember végén aggodalmasan hírt adott,⁶¹ tovább erősödött. A vonzódás leginkább Badenben mutatkozott, ahol a parlament úgy határozott, hogy a nagyhercegségnek be kell lépnie az Északnémet Szövetségbe. Württemberg közvéleménye már megosztottabb volt, olyannyira, hogy még a hagyományos pártcsoportosulások is nemzeti alapon rendeződtek újjá. A parlament poroszbarát frakciójának nem is sikerült keresztülvinnie a csatlakozást szorgalmazó indítványt. A miniszterelnök, Karl Varnbüler báró azonban tisztában volt azzal, hogy Württemberg nem őrizheti meg teljes függetlenségét, ezért egy nagyhatalom támogatását kereste, és ez a hatalom az adott körülmények között csak Poroszország lehetett. A megosztottság a bajor társadalomban is megmutatkozott: a parasztság és a polgárság egy része továbbra is averziót érzett Poroszországgal szemben, a polgárság nagyobbik része viszont, a sajtó egészének támogatásával a mielőbbi csatlakozást sürgette. Az egyesült baloldalnak a Poroszországgal való szoros szövetség létrehozására irányuló indítványát a parlament nagy többséggel megszavazta, és az elfogadás a felsőház funkcióját betöltő *Reichsratban* is csupán négy ellenszavazaton múlt. A miniszterelnök, Ludwig Pfordten báró, mind a Poroszországgal való szorosabb viszonyt, mind az Északnémet Szövetségbe való belépést határozottan elutasította, felfogása az adott körülmények között azonban tartatatlaná vált. Az uralkodó 1866. decemberében a kisémet liberális irányzat első

59 *Bismarck*: i. m. 6. Juni 1866 bis Juli 1867. Berlin, 1929. 302–303.

60 I. m. 6/a. 41.

61 Vö. az 50. jegyzettel.

számú reprezentánsát, Constantin Hohenlohe-Schillingsfürst herceget nevezte ki miniszterelnöknek. A délnémet államok közül, Reinhard Dalwigk báróval az élen, csupán Hessen mutatott teljes elzárkózást, az önállóság megőrzésének azonban — és ezt a miniszterelnök is tudta — csak külső segítség igénybevételével lehettek esélyei.⁶²

A diplomáciai levelezés alapján megállapítható, hogy Bismarck, miután a Majnaronallal kapcsolatos kompenzációs kísérletei kudarcot vallottak, elsősorban arra törekedett, hogy a délnémet államok egymás közötti és az Északnémet Szövetség felé irányuló közeledését elősegítse s ezzel serkentse és egyúttal mederbe terelje a nemzeti áradatot. Az ilyen kezdeményezésekben nem volt hiány, ezek közül azonban egyik sem nyerte el igazán tetszését. A Beust-féle Délnémet Szövetségben, teljes joggal, valamiféle poroszellenes csapdát látott, óvakodott azonban attól, hogy a tervezetet mereven elutasítsa.⁶³ Ugyanígy fenntartással fogadta a Bajorország és Württemberg által 1867. május 4-én aláírt müncheni konvenciót, amely az Északnémet Szövetség és a délnémet államok közötti közös törvényhozás létrehozását helyezte kilátásba. A szövetségi kancellár a partikularizmus bebetonozásának minősített egy olyan megoldást, amely a délnémet államok parlamentjeit a közös törvényhozás fórumaivá emeli, de megint csak óvatosan közölte ellenvetéseit.⁶⁴ Mindamellett ő is a közös törvényhozás megteremtésén fáradozott, de olyan fórum létrehozását tartotta kívánatosnak, amely a döntést egy helyre koncentrálja, és kizárja a jogosítványok megosztásának lehetőségét. A közös törvényhozás terrénumának a vámügy kínálkozott, hiszen a német államokat 1834 óta vámközösség fogta össze, a közös törvényhozás fórumának pedig a *Bundestag*nak és a *Reichstag*nak a délnémet államok választott képviselőivel történő kibővítése. Bismarck egyik Reichstag beszédében már március folyamán megpendítette ezt a lehetőséget, majd pedig május folyamán ilyen értelmű direktívákat adott Itzenplitz bárónak, az Északnémet Szövetség és a délnémet államok közötti vámszerződés újraszabályozását előkészítő államminiszternek.⁶⁵ A délnémet államok némi húzódozás után elfogadták a szövetségi kancellár indítványát, és 1867 júniusában aláírták a gazdasági kapcsolatok eddigi határidős voltát megszüntető és a *Zollparlament* összehívását kilátásba helyező új vámszerződést. Bismarck a külföldnek szánt megnyilatkozásaiban igyekezett bagatellizálni ennek a jövőendő közös törvényhozó testületnek a jelentőségét, de lelke mélyén meg volt győződve arról, hogy ezen a módon eléri az Északnémet Szövetség kiterjesztését, és végső soron az észak és dél közötti politikai egység megteremtését.⁶⁶

Hamar megmutatkozott, hogy a délnémet államok független nemzetközi státuszának fenntartásában érdekelt hatalmak a Zollparlament értelmét és jelentőségét illetően ugyanúgy gondolkodnak, mint maga a szövetségi kancellár. Beust a vámszerződések a prágai béke megsértésének nevezte, mert azok a délnémet államok fölötti porosz fennhatóság újabb feltételeit teremtik meg.⁶⁷ Benedetti, a berlini francia nagy-

62 *H. Pothoff*: i. m. 54–62.

63 I. m. 161.

64 I. m. 131–133.

65 *Bismarck*: i. m. 6. 399–400.

66 *Walter Schübelin*: *Das Zollparlament und die Politik von Baden, Bayern und Württemberg 1866–1870*. Berlin, 1935. 57.

67 *H. Pothoff*: i. m. 139.

követ úgy nyilatkozott, hogy a megállapodás, jóllehet szerződésnek nevezik, valójában nem más, mint az Északnémet Szövetség új alkotmánya,⁶⁸ Moustier francia külügy-miniszter pedig kijelentette, hogy a vámszerződés tovább korlátozza a délnémet államok önállóságát és kiszolgáltatja őket a berlini kormánynak.⁶⁹ A francia diplomácia nem maradt meg a verbális rosszallásnál; Moustier körjegyzékben hívta fel a hatalmak, köztük természetesen az Északnémet Szövetség figyelmét is arra, hogy Franciaország számára továbbra sem közömbös a délnémet államok sorsának alakulása.⁷⁰

A hesseni miniszterelnök, Dalwigk a vámszerződés aláírása alkalmával azt mondta a berlini francia ügyvivőnek, hogy Bismarck figyelmen kívül fog hagyni minden kívülről jövő észrevételt.⁷¹ A feltételezés annyiban megállta a helyét, hogy szövetségi kancellár valóban nem hagyta magát eltéríteni a választott útról, nagyon is szükségesnek tartotta azonban, hogy a német ügyek iránt gyanús érdeklődést mutató hatalmakkal szemben megfelelő magatartást alakítson ki. A Franciaországgal kapcsolatos régebbi és frissebb tapasztalatok arról győzték meg, hogy nincs értelme annak, hogy azzal szemben továbbra is a *modus vivendi*-t keresse. Ujjunkat a revolver ravaszán kell tartanunk, írta nem sokkal a vámszerződés aláírása után a külügyi államtitkárnak, hogy gyanús szomszédunk tisztában legyen vele: rögtön és halálos pontossággal tüzelünk, mihelyt megsérti határainkat. Hozzátette még: ha túl sokat beszélünk arról, hogy a békét meg akarjuk őrizni és a kelleténél többet nyilatkozunk jószándékunkról, ezzel csak pimaszabbá tesszük Franciaországot, mert félenkebbnek fog bennünket tartani, mint amilyenek valójában vagyunk.⁷² A Monarchiával szemben azonban változatlanul barátságos hangot ütött meg. Hogy a Wimpffennel folytatott március 31-i, már említett beszélgetése alkalmával az erős Ausztria létét szükségesnek nyilvánította,⁷³ azt még lehet a helyzet kényszerével magyarázni, de a tónus a Tauffkirchen-misszió kudarca után sem változott. Május 8-án azt írta von Werthernek, hogy a Monarchiát természetes szövetségésének tekinti,⁷⁴ a salzburgi császártalálkozó után a külképviseltekhez intézett köriratában pedig annak a véleményének adott kifejezést, hogy a Monarchia az egyesített Németországban található meg legbiztosabb támaszát.⁷⁵ Az erős Ausztria és a Monarchiával kötendő szövetség a prágai béke óta vissza-visszatérő sztereotípiája volt Bismarck megnyilatkozásaiban, és nem lehet kétségbe vonni, hogy a kijelentések a német külpolitika távlati elgondolásait juttatták kifejezésre. Az 1867 nyarán újraindított mosoly-offenzíva azonban nyilvánvalóan elsősorban taktikai célokat szolgált. Azt kellett elérnie, hogy a Monarchia jóindulatú passzivitással vegye tudomásul a német államok között megindult, végső fokon a nemzetállami egység irányába mutató közeledést.

68 Les origines diplomatiques i. m. 17. 382.

69 I. m. 371.

70 I. h.

71 I. m. 165.

72 *Bismarck*: i. m. 6. 420–421.

73 Vö. az 54. jegyzettel.

74 *Bismarck*: i. m. 6. 387.

75 *Bismarck*: i. m. 6/a. 43.

Bismarcknak a Monarchiával szemben folytatott politikájában 1867 folyamán a magyar vonatkozás nem kapott különösebb jelentőséget. A francia külügyminiszter-től eltérően nem reagált az Ausztria és Magyarország közötti új közjogi viszony kialakítására, és a magyar kormány kinevezéséről, valamint a pesti kiránykoronázásról szóló beszámolókat is válasz nélkül hagyta. A diplomáciai levelezésben, a von Werther-jelentés körül támadt botrányt leszámítva, Magyarország csak 1867 őszén bukkan elő. Landenberg szeptember 25-i jelentésében megemlítette, hogy Beust úgy véli, hogy Poroszország, bizonyos eshetőségre készülve még mindig kézben tartja a Magyarországhoz fűződő szálakat. Bismarck szeptember 29-én azt válaszolta, hogy neki teljesen tiszta a lelkiismerete, és a nyomaték kedvéért még hozzátette, hogy még von Werther jelentésének ismeretében sem lehet a porosz kormányknak ilyen szándékot tulajdonítani. Mindamellett utasította Landenberget: tudakolja meg, hogy a közös külügyminiszter mire alapozza állítását.⁷⁶ Az ügyvivő október 6-án azt válaszolta, hogy a magyar kormányknak és a közös külügyminiszternek bizonyítékai vannak arra, hogy Poroszország a magyar radikális pártot jelentős pénzüsszegekkel támogatja.⁷⁷ Bismarck október 12-én a jelentésre visszatérve hosszasan fejtegette Wimpffennek, hogy a vádaskodásnak semmi alapja nincs. Ha a sajtóiroda tart is fenn levelezőket a magyar újságoknál, ez nem elegendő ok a gyanúra, s tőle minden olyan szándék távol áll, hogy a magyar viszonyokra a bécsi kormányknal szembeni ellenséges befolyást gyakoroljon. A hihetőség kedvéért azt is hozzátette, hogy ő nem hazudik, egyáltalán nem hazudik, kivéve a végszükség esetét, amikor másképp nem tudja magát kivágni, most azonban becsületszavát adja, hogy a teljes igazságot mondja.⁷⁸ Az időközben állomáshelyére visszatért von Werthernek október 15-én kelt utasításában a Wimpffennek mondottakat még kiegészítette azzal, hogy a magyar radikálisokat már csak azért sem támogathatja, mert minden jelentős kiadással nyilvánosan el kell számolnia.⁷⁹

A bonni külügyi levéltár aktáiból kiderül, hogy Bismarck számára a szóban forgó ügy kapcsán alighanem a „végszükség” esete forgott fenn. A porosz kormány V. György hannoveri király elkobzott vagyonából pénzügyi alapot hozott létre azzal a homályos céllal, hogy megfelelő anyagi eszközökkel rendelkezék a trónfosztott uralkodó restaurációs próbálkozásaival szemben. A welfi-alapból a külügyminisztérium is jelentős összeggel részesedett és abból mintegy évi kétszázezer tallért külföldi sajtóorgánumok finanszírozására fordított. Az alapot és a folyósításokat mély titoktartás övezte, abba a parlamentnek és a nagyobb nyilvánosságknak nem volt betekintése. A szövetségi kancellár tehát amikor úgy nyilatkozott, hogy neki minden jelentős kiadással nyilvánosan el kell számolnia, nem mondott igazat. Az aktákból az is kiderül, hogy a bécsi gyanúsításokkal szembeni védekezése hasonlóképp gyenge lábakon állt. Magyarországon 1867 utolsó hónapjaiban igen jelentős mozgalom bontkozott ki a véderőtörvény elfogadása, vagyis a közös hadsereg intézményének törvényre emelése ellen. A mozgalomnak a *függetlenségi párt* állt az élén, de azzal a balközép is rokon-

76 I. m. 6/a. 66–70.

77 I. m. 6/a. 78–79.

78 Die auswärtige Politik Preußens i. m. IX. 280–281.

79 Vö. a 77. jegyzettel.

szenvezett. A közös hadsereg elleni legélesebb sajtótámadások Bethlen Miklós és Bethlen Olivér lapjaiban, a *Honvédben* és az *Ungarische Monatschrift*ben jelentek meg. A két fivér a kitűzött célok elérése érdekében politikai és anyagi támogatást keresett Berlinben, és az osztrák–magyar közös külügyminisztérium információi szerint Bethlen Olivér 1868 áprilisában audienciát kért Bismarcktól.⁸⁰ A szövetségi kancellár külpolitikai céljaival nagyon is egybevágott a Monarchia olyan értelmű gyengítése, ami a véderőtörvény zátonyra futtatásából adódhatott, az osztrák–magyar hírszerzésre való tekintettel azonban óvakodott a személyes kontaktus felvételétől. A kínálókozó lehetőségtől, ami a Bethlen-fivérek anyagi támogatásával állhatott elő, mindamellet nem zárkózott el. A szövetségi kancellár utasítására a bécsi porosz követ előbb húsz, majd újabb nyolcvan példányt rendelt az *Ungarische Monatschrift*ből a porosz külügyminisztérium számára, és ezzel Bismarck jelentős anyagi támogatást nyújtott a porosz külpolitika céljait is szolgáló vállalkozáshoz.⁸¹

Az 1867. évi eset önmagában nem lenne érdemes különös figyelemre. Az ügynek inkább áttételesen van jelentősége: ez szolgáltatott ugyanis Bismarcknak alkalmat arra, hogy Magyarországgal szembeni politikájának egy lényeges vonatkozását megfogalmazza. Hogy helyeselte a kiegyezést és minden jót kívánt a magyaroknak, annak nem volt igazán fontossága, hiszen azt korábban is több alkalommal megtette. Azt azonban, hogy számára a magyar ellenzéki párthoz fűződő kapcsolatoknak akkor lenne értelme és értéke, ha a Poroszország elleni osztrák–francia szövetség létrejönne, ekkor írta le első ízben.⁸² Bizonyos értelemben a Klapka-légióval fémjelzett tájékozódás folytatása volt ez, de a kiegyezés után új tartalommal bírt. A von Wertherhez írt utasítás ugyanis erre az esetre már nemcsak az ellenzéki pártot, hanem Magyarországot mint olyant vette számításba.⁸³ Minden bizonnyal azért, mert Landenberg jelentései meggyőzték őt arról, hogy Magyarországon semmit sem kívánnak jobban, mint azt, hogy Ausztria ne nyerje vissza egykori németországi hatalmi állását. Hogy helyes volt-e a feltételezés, annak a későbbiek során kellett kiderülnie.

*

Az 1867 ősztől egymást követő események azt mutatták, hogy a Monarchiában nincs hajlandóság arra, hogy a német kérdésben eljuttassa a Bismarck által neki kiosztott szerepet. Az osztrák–magyar uralkodó október végén, a párizsi világkiállítás alkalmával, a közös külügyminiszterrel az oldalán, a francia fővárosba látogatott. Beust, a párizsi német nagykövettel, Goltz gróffal folytatott megbeszélése során újra előhozta a délnémet szövetség tervét, és Bismarck ellenlábásánál nem is ütközött merev ellenállásba. Igaz, célját tévesztett erőfeszítés volt ez, mert a *Südbund* sorsa nem az osztrák–porosz egyezkedésen, hanem a délnémet államok hajlandóságán múlt.

80 Abschrift eines konfidenziellen Berichtes aus Berlin betreffend den Grafen Olivier Bethlen. Berlin, den 10. April 1868. Országos Levéltár (= OL.) Budapest. K 26. A miniszterelnökség központilag iktatott és irattározott iratai. 453/1868. alapszám.

81 *Eberhard Naujoks*: Bismarcks auswärtige Pressepolitik und die Reichsgründung (1865–1871). Wiesbaden, 1968. 220–224.

82 Vö. a 78. jegyzettel.

83 Vö. a 77. jegyzettel.

Baden, Hessen és Württemberg pedig nem óhajtottak olyan társulás részesei lenni, amelyben a sokkalta erősebb Bajorország hegemoniájával kellett volna számolniuk. Poroszország számára mindemellett ravasz csapda volt az osztrák–magyar kezdeményezés: ha nem támogatja a Südbund létrejöttét, gyanússá válik, hogy mégiscsak a délnémet államok bekebelezésére pályázik, ha egyetértését fejezi ki, a csatlakozást sürgető délnémet politikai irányzatok rokonszenvét veszíti el.⁸⁴ Hasonlóképp poroszellenes megnyilvánulásnak számított, hogy a Monarchia nemcsak hogy menedéket adott V. Györgynek és környezetének, hanem a trónjától megfosztott hannoveri király restaurációs próbálkozásai fölött is szemet hunyt. A volt uralkodó 1868 februárjában a Hietzingben rendezett fogadáson a nyilvánosság előtt beszélt a hannoveri trón rövidesen bekövetkező visszaszerzéséről.⁸⁵ Az első osztrák–magyar vöröskönyvvel, amelyet 1868 februárjában hoztak nyilvánosságra, ugyancsak borsot törtek a berlini diplomácia orra alá. A válogatott diplomáciai iratok elsősorban a delegációt és a közvéleményt voltak hivatva tájékoztatni és mint ilyenek belpolitikai célokat szolgáltak, de maga a gesztus Németországnak is szólt. Az angol mintát követő összeállításnak azt kellett dokumentálnia, hogy a Monarchia parlamentáris állam és emiatt is érdemes a német nemzet rokonszenvére. Hogy Beust a vöröskönyvbe a Tauffkirchen-misszióval kapcsolatos iratokat is felvettette, az meg egyenesen Bismarck diszkreditálására szolgált. A közölt iratokból az derült ki, hogy a szövetségi kancellár nem is közeledett igazán a Monarchiához, következésképpen a közös külügyminiszternek nem volt mit visszautasítania.⁸⁶

Az Északnémet Szövetség szempontjából a délnémet államokban is kedvezőtlenül alakultak a fejlemények. Az 1868 februárjában és márciusában lezajlott Zollparlament-választások lehangoló eredményeket hoztak. Bajorországban, Württembergben és Hessenben a konzervatív-partikuláris erők szereztek többséget, és csupán Badenban győztek az össznemzeti irányzat képviselői. Az összeülő Zollparlamentben összességében harminchat képviselő vallotta magát az Északnémet Szövetséghez való csatlakozás hívének, negyvenkilenc képviselő viszont a délnémet államok függetlensége mellett állt ki. A Zollparlament első ülésén, 1868. április 27-én a délnémet frakció harminckét képviselője nyilatkozatot tett, amelyben az Északnémet Szövetséghez való csatlakozást mint a délnémet államok érdekeivel ellentétes elgondolást elutasította, és a délnémet államok további önállóságának fenntartása mellett tört lándzsát. A fejlemények arra vallottak, hogy a Zollparlament nem váltja be azokat a reményeket, amelyeket a nemzeti egység hívei a Majnától északra és délre hozzá fűztek.⁸⁷

A választási eredményeket és a Zollparlament első ülésén történeteket bizvást úgy lehet értelmezni, mint Bismarck távlati elgondolásainak lesújtó kritikáját. Kiderült, hogy nem csupán a nagyhatalmi politika által emelt gát akadályozza észak és dél egyesülését; maguk a délnémet államok sem mutatnak igazi hajlandóságot arra, hogy

84 *H. Pothoff*: i. m. 160.

85 i. m. 179.

86 i. m. 183.

87 *W. Schübelin*: i. m. 130–134.

az Északnémet Szövetség keblére boruljanak. A délnémet elzárkózás mély történelmi gyökerekből táplálkozott, és abban a külső okok: a francia visszatartás és az osztrák–magyar befolyás elhanyagolható szerepet játszottak. Bismarck mégis a külső tényezőben kereste a magyarázatot és a Monarchiát tette meg bűnbaknak. A szövetségi kancellár arcáról egyszerre lefagyott a barátságos mosoly, és ha a Monarchia jött szóba, újra összevonta bozontos szemöldökét. Az 1867 végén Goltz grófnak küldött utasításában még indulat nélkül állapította meg, hogy Beust a Südbund kezdeményezésével nyugtalanságot akart kelteni a délnémet államokban,⁸⁸ de 1868. január 29-i köriratában már teljesen szabadjára engedte osztrákellenes érzelmeit. A Monarchiában olyan dolgok fordulnak elő, amelyek másutt elképzelhetetlenek — írta. Az osztrák–magyar közeledési szándék nem volt egyéb, mint tudatosan megrendezett komédia, és az Északnémet Szövetségnek a jövőben a Monarchia határozottan ellenséges irányvételével kell számolnia.⁸⁹ A folytatás nem váratott sokáig magára. Február közepén von Werther jegyzéket olvasott fel Beust előtt, amelyben a szövetségi kancellár a hannoveriek üzelmei ellen tiltakozott. A jegyzékben az állt, hogy V. György politikai szerepvállalása, amely fölött az osztrák–magyar külügyminisztérium szemet hunyt, sem a nemzetközi joggal, sem a Monarchia és az Északnémet Szövetség közötti kapcsolatokkal nem egyeztethető össze. Az irat alig leplezett fenyegetéssel végződött: ha nem következik be változás, a hannoveriek tevékenységéről összeállított emlékirat nyilvánosságra kerül.⁹⁰ Bismarck természetesen a vöröskönyv megjelentetését sem hagyta válasz nélkül. A londoni, párizsi és pétervári külképviseltekhez küldött utasításában megdöbbenését fejezte ki Beust eljárása miatt, és úgy állította be az osztrák–magyar közös külügyminisztert, mint akivel egyáltalán nem lehet bizalmas véleménycserét folytatni.⁹¹ A crescendo még csak ezután következett. Beust 1868. április 15-én jegyzékben hívta fel Bismarck figyelmét arra, hogy egész Európában kedvezőtlen hatást keltene, ha a Zollparlament a vámügy terrénjáról a politika mezejére kalandozna.⁹² Amikor Bismarck április 18-án Wimpffen tolmácsolásában végighallgatta az iratot, éktelen haragra gerjedt és valóságos vádbeszéddel válaszolt. Ez az irat goromba fenyegetés, és tulajdonképpen a következő vöröskönyv számára készült — mondta. Beustnak nem más a célja vele, mint hogy porosz–francia háborút idézzen elő. Határozottan Wimpffen tudomására hozta, hogy az észak és dél közötti kapcsolatok alakulása tisztán belnémet ügy, és harmadik hatalomnak nincs joga arra, hogy beleavatkozzék.⁹³

A bosszús kifakadások és a Bécs címére küldött sorozatos szemrehányások arra vallanak, hogy Bismarck csalódott abban a feltételezésben, hogy a Monarchia jóindulatú passzivitással veszi majd tudomásul a délnémet államok Északnémet Szövetséghez történő közeledését. De ha helytálló volt is a konklúzió, a szemrehányások céljukat tévesztették. Hiszen, mint már utaltunk rá, az önkéntes egyesülés folyama-

88 *Bismarck*: i. m. 6/a. 193.

89 I. m. 6/a. 222.

90 I. m. 6/a. 247–248.

91 I. m. 6/a. 256–257.

92 *Die auswärtige Politik Preußens* i. m. IX. 869.

93 *H. Pothoff*: i. m. 193.

tának megtorpanása nem az osztrák–magyar diplomácia bajkeveréséből adódott, és a délnémet hajlandóság hiányát nem lehetett pótolni a diplomáciával. Ha azonban az volt a feltevés — mint ahogy az volt —, hogy a nemzeti mozgalom lendületvesztése külső tényezők következménye, akkor a cselekvésben a nemzetközi porondot illette meg az elsőbbség. És ezen a terepen nem volt elegendő ingerült hangvételű jegyzékekkel operálni, a diplomácia hatékonyabb eszközeivel is élni kellett. Noha az adott körülmények között mindez csupán pótcselekvés lehetett, most sem hiányzott a megszokott virtuozitás.

A diplomácia hatékonyabb eszköze csakis a szövetségi politika lehetett. Az indítékokat és a célkitűzéseket Bismarck 1868. február 13-án, a londoni nagykövethez, Bernstorff grófhoz intézett utasításában fogalmazta meg.⁹⁴ Az indíték a Monarchiának a német kérdésben tanúsított magatartása: az, hogy Bécsben a hannoveriekkal fenntartott kapcsolatokból fegyvert kovácsolnak Poroszország ellen, és hogy az osztrák–magyar külpolitika irányítása olyan személy kezében van, aki iránt Berlinben nem lehetnek bizalommal. Mindehhez hozzájön a francia háborús fenyegetés, amely akkor perfektuálódik, amikor a Monarchia összefog Franciaországgal, és a Németországban mutatkozó poroszellenes irányzatok élére áll. Az önvédelem szükségessége arra készteti Poroszországot — és itt következnek a célkitűzések —, hogy a Monarchiát sakkban tartsa, és minden kínáló szövetséget felhasználjon. Ezek sorában ismét az orosz kapcsolat állt az első helyen, amelynek ápolását Bismarck változatlanul szükségesnek tartotta. Célszerűnek vélte mindamelllett, hogy más területeken is kapcsolatokat keressenek; olyanokon, amelyek egyébként a porosz politikától idegenek. Bismarck úgy vélte, hogy ilyenek könnyen találhatók az osztrák határ mentén élő népek körében, és hogy a bécsi kormány ebben a tekintetben mily nagy mértékben érzékeny, az már többször megmutatkozott. A lehetséges szövetségesek közül Bismarck csupán a szerbeket nevezte meg, de minthogy az osztrák és a magyar határok más kompakt etnikai egységeket is kettévágtak, más kapcsolatok is kínálkoztak.

Logikus célkitűzések voltak ezek, csupán az volt a szépséghibájuk, hogy nem az adott, hanem egy lehetséges helyzetre nézve bírtak érvénnyel. A francia támadást, amikor is valóban szükség lett volna az orosz és az egyéb szövetségre, akkor Bismarck sem tartotta valószínűnek, a délnémet csatlakozási hajlandóság szempontjából pedig közömbös volt bármiféle szövetségi politika. A diplomáciának azonban van egyfajta önmozgása, annál is inkább, mert nemcsak egy helyen hajtják a kereket, így a kapcsolatok, bármennyire is indifferensek voltak azok belnémet szempontból, legalábbis orosz vonatkozásban, a szerződés kötés medrébe terelődtek.

A kezdeményezés nem is német részről jelentkezett. A szövetségi kancellár megelégedett azzal, hogy amikor az orosz fővárosban bizonyos berlini sajtómegnyilvánulások miatt elégedetlenség keletkezett, hűségnyilatkozatot tegyen. Oroszországot természetesen és legbensőbb szövetségesünknek tekintjük, semhogy politikánkat egyik napról a másikra megváltoztassuk — üzenté Pétervárra. Hozzátette még, hogy az osztrák politikát túlságosan jól ismeri ahhoz, hogy bizalommal viseltessék iránta.⁹⁵ Orosz részről azonban elégtelennek találták a hűségnyilatkozatot, és a szép szavakkal

94 *Bismarck*: i. m. 6/a. 253–254.

95 I. m. 6/a. 224.

szemben a formális kötelezettségvállalást részesítették előnyben. Csakhamar ajánlat érkezett Berlinbe egy olyan szerződés megkötésére, amely a szerződő feleket kölcsönösen biztosította volna francia, illetve osztrák–magyar támadás esetére. Porosz–francia háború esetén Oroszország, orosz–osztrák–magyar háború esetén Poroszország vonta volna össze csapatait a Monarchia határai mentén. A porosz csapatösszevonás kötelme ráadásul arra az esetre is vonatkozott volna, ha a Monarchia kísérletet tesz Bosznia–Hercegovina elfoglalására.⁹⁶

Az orosz diplomácia Bosznia vonatkozásában rémeket látott, hiszen Beust szinte kizárólag Németországgal foglalkozott, Andrassy pedig 1868 júniusában éppen azzal a céllal vitte keresztül Kállay Béni belgrádi főkonzuli kinevezését, hogy az a törököktől Bosznia–Hercegovina Szerbiának történő átengedését kieszközölje.⁹⁷ Hogy Bismarck mit gondolt az osztrák–magyar szándékokról, nem lehet tudni, mindenesetre jónak látta, hogy az orosz aggodalmakról az osztrák–magyar közös külügyminisztert figyelmeztesse.⁹⁸ Kínosan vigyázott azonban arra, hogy a német érdekektől távol eső terepen elkerülje a kötelezettségvállalást. Az orosz ajánlat enélkül is gondot okozott neki, hiszen a cárizmushoz való szorosabb kötődéssel az éppencsak összeállt nemzeti-liberális belső bázis szilárdságát veszélyeztethette. Az orosz ajánlat így nem is öltött írásos formát: a partnerek 1868 márciusában csupán kötelező szóbeli ígéretet tettek, hogy az orosz ajánlatban említett eset beálltakor egymást a Franciaország, illetve a Monarchia határai mentén történő csapatösszevonással segítik.⁹⁹

Szerbia valóban alkalmasnak látszott arra, hogy osztrákellenes céllal együttműködjék Poroszországgal. A török fennhatóság alatt álló kis fejedelemség már ekkor a délszlávok Piemontjának tekintette magát. A teljes függetlenség kivívására törekedett, a szerb etnikumot kívánta egyesíteni, de a politikai elgondolások között a délszláv unió lehetősége is felbukkant. A szerbek rokonszenvvel tekintettek Poroszországra, és porosz-vonzalmuk csak tovább erősödött akkor, amikor kiderült, hogy Bécsben nem kapnak támogatást Bosznia–Hercegovina megszerzésére irányuló terveikhez.¹⁰⁰ A belgrádi porosz konzul 1867 decemberében egyenesen azt ajánlotta Bismarcknak, hogy a balkáni erjedés megindulása esetén támogassa a nagyszerb törekvéseket.¹⁰¹ A kapcsolatok kiépülése szerb fegyvervételi szándék jelzésével indult: a belgrádi hadügyminisztérium 1867 novemberében hatvanezer lőfegyvert kívánt vásárolni a porosz hadügyminisztérium készleteiből. Bismarck eleinte válasza sem érdemesítette a kérést, de amikor az új szövetségpolitikai tájékozódás formálódni kezdett, megadta az engedélyt.¹⁰² Igaz, a fegyverek szállítására tranzitnehezségek miatt nem került sor (a Monarchián keresztül nem lehetett szállítani, az orosz kormány meg nem javasolta a romániai útvonalat),¹⁰³ de a sikertelen ügylet is jelezte, hogy mindkét fél részéről megvan a készség az együttműködésre. A tervezett kooperáció

96 Die auswärtige Politik Preußens i. m. IX. 759–760.

97 Kállay Béni naplója. 1868. aug. 18-i bejegyzés. OL. Budapest. P 344. Kállay hagyaték 31. k.

98 *Bismarck*: i. m. 6/a. 313.

99 I. m. 6/a. 321.

100 *H. Lutz*: i. m. 105–106.

101 Die auswärtige Politik Preußens i. m. IX. 485.

102 *Bismarck*: i. m. 6/a. 194.

103 I. m. 6/a. 221.

azonban rövidesen megszakadt. Mihály fejedelem 1868 júniusában merénylet áldozata lett, és az Andrássy befolyására¹⁰⁴ régensnek megválasztott kiskorú Milán, valamint a helyette kormányzó háromtagú régenstanács teljességgel a Monarchia igényeihez igazította a Száva menti fejedelemség politikáját.¹⁰⁵ A szerb lap nem volt többé ütőkártya Bismarck kezében.

Viszont a Monarchia keleti szomszédja, Románia, már csak a tradíciókból adódóan is, ígéretes partnernek kínálkozott. Bismarck még mint porosz miniszterelnök 1866 elején éppen azért ültette Hohenzollern Károly herceget a fejedelemség trónjára, hogy kellemetlenkedjék Ausztriának. De a jelen adottságok is kedvezőek voltak mindenféle hatalmi politikai kísérlet szempontjából. Románia éppoly merész célokat tűzött maga elé, mint Szerbia: Törökországtól a függetlenséget, Oroszországtól Besszarábiát, Ausztria–Magyarországtól pedig Erdélyt és Bukovinát akarta megszerzeni. Három birodalom közé szorítva mindez merő fantáziának tűnt akkor, de a román ambíciókat, ha akarta, bármely nagyhatalom kamatoztathatta. Poroszországban minden kétséget kizáróan megvolt ez az akarat. Igaz, 1868 januárjában Bismarck még fenntartásokat fogalmazott meg azzal kapcsolatban, hogy szolgálaton kívüli porosz tisztek átlépjenek a román hadseregbe,¹⁰⁶ majd februárban az örökös vitapartnerrel, Goltz gróffal polemizálva kifejtette, hogy Poroszország romániai érdekeltsége nem olyan erős, mint a fejedelemség három nagyhatalmú szomszédjéé.¹⁰⁷ A párizsi nagykövettel vitatkozva a szövetségi kancellár megengedte, hogy előállhatnak olyan körülmények, amelyek porosz szempontból felértékelik Romániát. Úgy tűnik, hogy Bismarck már áprilisban bekövetkezettnek látta ezt a helyzetet. Amikor a hadügyminisztériumtól megtudta, hogy a román kormány Poroszországban lőfegyvereket vásárolt, nem emelt kifogást, sőt kijelentette: minthogy a fejedelemnek jogában áll hadsereget tartania, nincs alapja a fegyvervásárlás semmiféle tilalmának. A beleegyezés persze nem nélkülözte a politikai motivációt. A bécsi porosz követnek megírta, hogy a Monarchia bizonytalan magatartására való tekintettel Poroszországnak gondja kell legyen arra, hogy defenzív jellegű kapcsolatait erősítse.¹⁰⁸ Bukarestben a hatalmon lévő Brătianu-kormány eddig sem csinált titkot abból, hogy Erdély és Bukovina megszerzésére törekszik,¹⁰⁹ és hogy hathatósan támogatja a bulgáriai törökellenes mozgalmakat. Most, hogy a porosz jóindulatról tanúbizonyságot szerzett, a kormányajtó Erdéllyel kapcsolatos propagandája méginkább felerősödött. A porosz külpolitika a Monarchia sakkban tartása céljából biztosan számíthatott Románia

104 Andrássy an Beust. Ofen, den 15. Juni 1868. Országos Széchényi Könyvtár Budapest. Kézirattár. Fol. Hung. 1733. A porosz álláspontra: Die auswärtige Politik Preußens i. m. IX. 83–84.

105 R. W. Seton-Watson: Les relations de l'Autriche–Hongrie et de la Serbie entre 1868 et 1874. La mission de Benjamin Kállay à Belgrade. Le Monde Slave, 1926. mai. 191.

106 Bismarck: i. m. 6/a. 217.

107 I. m. 6/a. 279.

108 I. m. 6/a. 359.

109 Ștefan Pascu–Constantin Nuțu: Rumänien und die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Hrsg. von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. VI. Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. 2. Wien, 1993. 301.

közreműködésére. A kooperáció azonban olyan problémát vetett fel, amelyet Bismarck eredetileg valahogy kifejejtett a számvetésből: az erőteljes magyar tiltakozást.

ISTVÁN DIÓSZEGI
HUNGARY'S PLACE IN FRENCH AND PRUSSIAN
FOREIGN POLICY 1867–1868

In the first part of the study, the author demonstrates French, Bavarian and Prussian opinion of the Austrian–Hungarian Compromise (*Ausgleich*) of 1867 on the basis of reports made by the ambassadors and consul-generals working in Vienna and Pest at the time. Analysing the reports, he shows that foreign policy necessities motivated the judgements formed on the ground and, in most instances, accepted by the respective governments. French foreign policy regarded the Monarchy and, as part of this, Hungary as an ally in the rivalry with Prussia and therefore welcomed the possibilities for internal consolidation offered by the dualist system. Bavaria also wished to support the monarchy against Prussian expansion, but regarded that the abandonment of the policy of centralisation meant the multinational empire had lost weight in the foreign policy arena. Prussia, in accordance with the old Bismarckian view, expressed satisfaction that the Empire had become bicentral because Hungary could now prevent those ambitions which aimed at the restoration of the Empire's leading role in Germany.

In the second part of the study the author explores the aspirations of Chancellor Bismarck with regard to the Empire and to Hungary within a general framework of Bismarckian foreign policy. Sources employed show that in the closing stages of German unification Bismarck was counting on the benign passivity of the Empire. When experience showed him otherwise, he sought a counter-balance to Vienna first in the Hungarian government party and then in the Hungarian opposition party. His hopes in the Hungarians were not fulfilled and he then made an attempt to develop a Romanian and then Serbian orientation. However, attempts at the development of an alliance led to unforeseen complications, as a result of which the Hungarian connection regained in value.

The author constructed his paper on the basis of research carried out at the foreign affairs archives in Paris and Bonn and at the State Archives in Munich.